

VYŠEHRAD V DOBĚ KARLA IV. A VÁCLAVA IV.

Neznámá tvář královského hradu v ikonografii z počátku 17. století

PETR ULIČNÝ

V univerzitní knihovně v Bologni se nalézá plán s návrhem fortifikace Vyšehradu od florentského architekta a vojenského inženýra Giovanniho Pieroniho, který vznikl asi v roce 1626. Obsahuje i zaměření tehdejšího stavu hradu, podrobně vykresleného zejména v areálu bývalé královské akropole. Ta byla tehdy již delší čas v ruinách, ještě však ve stavu před přestavbou na barokní pevnost. Plán je tak velmi cenným dokumentem k podobě dnes již zaniklých konstrukcí. Navíc jsou zde zakresleny části, které nejsou známy z archeologických průzkumů publikovaných v kompletní podobě v letech 2004–2015. Stejně cenné pro topografii Vyšehradu jsou také pohledy provedené holandskými kreslíři, kteří pracovali v Praze na dvoře Rudolfa II., Roelandta Saveryho a Paula van Vianena. Všechny tyto dokumenty pomáhají lépe interpretovat známé ikonografické prameny, zejména dva Sadelerovy prospekty z roku 1606, a vykreslit královskou akropoli v mnohem detailnější podobě. Přinášejí také nové poznatky o uspořádání akropole v době Karla IV. a Václava IV., zejména pomáhají objasnit otázky týkající se bran a podoby paláců.

VYŠEHRAD IN THE PERIOD OF CHARLES IV AND WENCESLAS IV. UNKNOWN APPEARANCE OF THE ROYAL CASTLE IN THE EARLY 17TH CENTURY ICONOGRAPHY

The University Library in Bologna possesses a plan dated circa 1626, by the Florentine architect and military engineer Giovanni Pieroni, concerning proposed fortification with a contemporary survey of Vyšehrad castle, drawn in particular detail in the area of the ruined former royal acropolis prior to its Baroque redevelopment to a fort, providing a valuable glimpse of the earlier constructions. Additionally the plan depicts elements not revealed from the archaeological excavations, comprehensively published in 2004–2015. Also prospects by the Dutch draftsmen, Roelandt Savery and Paulus van Vianen, who worked in Prague at the court of Rudolph II, are equally valuable for the topography of Vyšehrad. These documents help to interpret other known iconographic sources, mainly the two Sadeler's prospects from 1606, and depict the royal acropolis in greater detail. They also bring new knowledge of its layout in the period of Charles IV and Wenceslas IV, especially regarding the questions about its gates and palaces.

Klíčová slova — Praha – Vyšehrad – palác – opevnění – rotunda sv. Martina – Karel IV. – Václav IV. – Giovanni Pieroni – Aegidius Sadeler – Roelandt Savery – Paulus van Vianen

Key words — Prague – Vyšehrad Castle – palace – fortification – rotunda of St Martin – Charles IV – Wenceslas IV – Giovanni Pieroni – Aegidius Sadeler – Roelandt Savery – Paulus van Vianen

V letech 2004, 2009 a 2015 se dočkal bývalý královský hrad Vyšehrad kompletní publikace veškerých archeologických průzkumů v tomto areálu prováděných, doplněných o dílčí stavebně-historické analýzy (NECHVÁTAL 2004; NECHVÁTAL ET AL. 2009; MOUCHA/NECHVÁTAL/VARADZIN ET AL. 2015).¹ Díky tomu tak byl dosud nejpodrobněji představen areál, který se v době své největší slávy vyrovnal Pražskému hradu, ale z něhož dnes zbyly jen nepatrné fragmenty. Tímto dílem byly zároveň položeny základy k dalšímu bádání a interpretacím. K rozšíření poznání královského Vyšehradu nyní přispívá soubor zde prezentovaných pohledů, vytvořených v době vlády císaře Rudolfa II., a plán hradu z doby kolem roku 1626, které – ač částečně publikované – dosud nebyly pro studium topografie a architektury areálu použity.

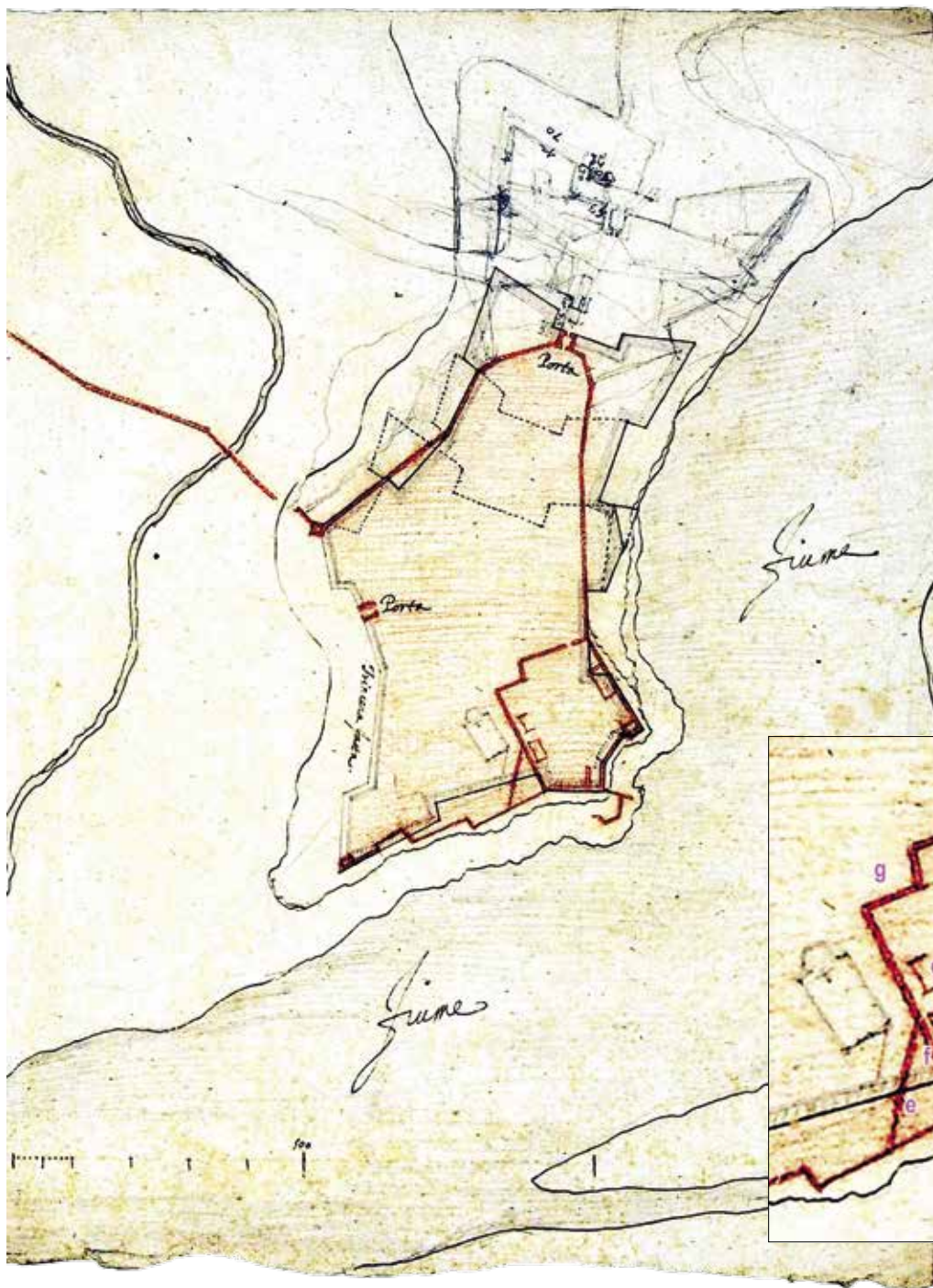
První z těchto dokumentů je dosud málo známý plán Vyšehradu,² který vznikl v době, kdy se během třicetileté války začal areál hradu, nacházející se převážně v ruinách, proměňovat v moderní pevnost, splňující tehdejší nároky na obranu města. Autorem plánu byl fortifikační inženýr z Florencie jménem Giovanni Pieroni (* asi 3. 3. 1586 Florencie – † 26. října 1654 Vídeň), který díky svým vlohám pracoval v druhé čtvrtině 17. století jako architekt, astronom a astrolog jak pro habsburské císaře, tak i další klienty, z nichž nejznámější byl vévoda Albrecht z Valdštejna.³

Plán lze datovat do doby kolem roku 1626, kdy byl Pieroni pověřen císařem Ferdinandem II., aby zjistil stav vyšehradské fortifikace. Císařův zájem o Vyšehrad plynul z jeho snahy o celkové vylepšení opevnění Prahy v prvních letech války, jehož výsledkem bylo několik variant nových pevností zamýšlených v prostoru města. Mezi vybranými lokalitami byl nejprve Petřín, Letná a Pražský hrad, přičemž v úvahu byla vzata i stavba dvojice citadel nacházejících se na opačných stranách města. V roce 1625 bylo rozhodnuto o stavbě jedné z nich, ta však nebyla

1 Poděkování za cenné poznámky patří oběma recenzentům a Olze Kotkové, Elišce Fučíkové a Františku Zárubovi.

2 Plán publikovala KRČÁLOVÁ 1988, 531, obr. 18.

3 K Pieronimu životu a dílu KRČÁLOVÁ 1988; FIDLER 2015; ULIČNÝ 2017.

Obr. 1. Giovanni Pieroni, asi 1626: Vyšehrad. Návrh opevnění (rozpracovaná varianta). Kolorovaná perokresba (uloženo: Bologna, © Biblioteca Universitaria di Bologna, Sbirka rukopisů, sign. MS. 935 C, nefoliováno; foto G. Roncaglia, 2013).

Obr. 2. Giovanni Pieroni, asi 1626: Vyšehrad. Návrh opevnění (rozpracovaná varianta). Detail s akropolí. Legenda: **p1–p4** – palácové budovy; **o5** – pátá stavba na akropolí; **e** – šikmá zeď k fortně; **f** – severní hradba akropole; **v2** – věž; **b** – východní brána akropole; **g** – zahrada (uloženo: Bologna, © Biblioteca Universitaria di Bologna, Sbirka rukopisů, sign. MS. 935 C, nefoliováno; foto G. Roncaglia, 2013, upravil a zakreslil P. Uličný, 2017).

nakonec realizována (ULIČNÝ 2017, 1139–1140). Po neúspěchu s novou citadelou se v roce 1626 začala hledat podoba alternativního návrhu, a proto byl jeden z vojenských inženýrů, kteří se na návrzích a dosavadních opevňovacích pracích podíleli, Giovanni Pieroni, vyslán českým místodržícím Karlem z Lichtensteinu na Vyšehrad, aby podal zprávu o jeho stavu. Dne 11. července 1626 Pieroni podle očekávání sděloval, že vyšehradské opevnění je zcela sešlé. K jeho vylepšení navrhl mimo jiné před vnější branou vybudovat z trámů a hlíny „půlměsíc“, tedy hornwerk, a staré hradby zpevnit pěti či šesti hliněnými bastiony (LÍVA 1953, 113–114; ULIČNÝ 2017, 1141).

K tomuto psanému návrhu autor přiložil plán navrhovaného opevnění, dochovaný stejně jako zde prezentovaný výkres v univerzitní knihovně v Bologni, kde jsou uloženy Pieroniho plány různých českých staveb. Náčrt představuje schematický obrys staré hradby hradu a v ní šestici nových malých zahrocených bašt, z nichž tři byly v severní části, jedna na jižní a dvě po stranách

východní brány.⁴ Plán zároveň zakresluje variantu kompletní přestavby na pevnost, z níž se Pieroni ve zprávě zmiňoval jen o hornwerku a která byla nakonec realizována s menšími obměnami v průběhu 17. století. V obvodu hradu navrhl Pieroni pět nepravidelných bastionů, jejichž polohu a velikost determinoval vyšehradský vrch, a další dva bastiony v podobě „půlměsíce“ neboli hornwerku zpevňující východní bránu.

Projekt přestavby Vyšehradu na citadelu v rozpracovanější variantě představuje druhý plán ze stejné sbírky, analyzovaný v tomto článku, který detailněji vykresluje i situaci ostrohu a stávající konstrukce opevnění (obr. 1, 2).⁵ Na tomto plánu Pieroni zkoušel celkem čtyři polohy hornwerku. Podle dvou z nich by byl hornwerk přímo v areálu stávajícího hradu (varianty označeny čárkováně), jehož rozloha by se tak na východě výrazně zmenšila, třetí varianta ho kreslila jako v prvním návrhu u východní brány (plně vykresleno a lavírováno) a poslední – s novou bránou – jej vysunovala vně od brány (naskicováno). A právě tato poslední varianta byla v Pieroniho době, asi někdy ve 30. letech 17. století, realizována, což lze dnes rozlišit díky použitému materiálu, kterým bylo lomové zdivo na rozdíl od později používaných cihel (VLČEK/HAVLOVÁ 1998, 98–99).

Tento druhý z Pieroniho plánů Vyšehradu, vzniklý zřejmě v roce 1626, představuje nadto cenný doklad středověké a renesanční podoby kdysi předního královského hradu před přestavbou na barokní pevnost. Pieroni na něm podrobně vykreslil celý obvod vyšehradské ostrožny, oddělené od Nového Města tokem Botiče. Na samotném hradě ho zajímala hlavně stávající fortifikace, jejíž průběh zdůraznil červenou tuší. Z vnitřní zástavby zachytil jen objekty s hradbou spojené nebo poblíž ní stojící a k nim přidal tužkou vykreslený obrys kostela sv. Petra a Pavla. Při vyměřování Pieroni postupoval tak, že zaznamenal části, které viděl z vnitřku hradu. Z brány Špička tak zobrazil jen samotný průjezd, zatímco dvě věžovité komory po stranách již nikoli. Tento jeho postup je tedy třeba brát v úvahu při použití plánu jako dokladu existence či absence hradebních věží zobrazených na dobových vedutách. Ty totiž na plánu nejsou zakresleny zřejmě právě proto, že vystupovaly svým objemem z hradby. Svou roli hrálo i zjednodušení plánu, což se v malé míře dotklo i hradní akropole, kde jinak Pieroniho plán přináší nejcenější údaje. Srovnání s dnešním

Obr. 3. Philipp van den Bossche / Johannes Wechter / Aegidius Sadeler, 1606: PRAGA. Velký prospekt Prahy, tzv. Sadelerův – výřez: Vyšehrad. Mědirytina, lept, díl 9.

Legenda:

č. 117–121 – čísla v originálu z roku 1606. **117** – kapitulní kostel sv. Petra a Pavla; **118** – kostel Stětí sv. Jana Křtitele (původně sv. Kříže); **119** – rotunda sv. Martina; **120** – brána Špička; **121** – akropole.

a – věž; **d** – věž při fortě do Podskalí; **v1**, **v3** – věže; **w** – stanoviště pro kresbu Paula van Vianena (obr. 8); **c** – stezka do Podskalí; **e** – šikmá zeď k fortě; **f** – severní hradba akropole; **o5** – věžovitý objekt, severní brána?; **b** – východní brána akropole; **g** – ohrazená zahrada; **p2**, **p3** – ruiny paláců; **n** – severo-východní nároží třetího paláce; **i** – dům u rotundy sv. Martina; **j** – vnější hradba (skenováno z reprodukce BOSSCHE/WECHTER/SADELER 1973; úprava P. Uličný, zákres S. Babušková, 2017).

4 Tento jednodušší plán nebyl dosud publikován, pro topografii starého Vyšehradu není však natolik podstatný. V boloňské univerzitní knihovně se nacházejí tři konvoluty Pieroniho písemností, výkresů a traktátů, které se tam dostaly coby součást pozůstalosti italského učenca a přírodovědce Liugiho Ferdinanda Marsiliho (1658–1730), který se narodil a zemřel v Bologni a při tamní univerzitě založil roku 1715 Ústav pro vědy a umění. Předtím působil od roku 1682 ve službách císaře Leopolda I. jako vojenský velitel ve válkách proti Turkům a válce o španělské dědictví, vojenský inženýr a vyslanec. Zabýval se fortifikační architekturou v Uhrách. V konvolutech se nachází řada návrhů a studií fortifikačních staveb bohužel vesměs bez označení (Biblioteca Universitaria di Bologna, Sběrka rukopisů, sign. MS. 935 C, nefoliováno; KRČÁLOVÁ 1988, 536, pozn. 15).

5 Jarmila Krčálová, která zde představený plán černobíle a pouze v malém rozlišení publikovala (KRČÁLOVÁ 1988, 531, obr. 18, 534), jej datuje až do 40. let 17. století.

zaměřením navíc ukazuje, že některé části hradu Pieroni asi neměřil, ale jejich polohu a velikost do plánu jen naskicoval.

Vně akropole Pieroni zaznamenal polohu a půdorys severní brány směřující do Nového Města, a to v místě dnešní barokní Jeruzalémské brány. Brána je vykreslena jako průjezdná věž, nicméně s ohledem na výše popsané zachycení Špičky není vyloučené, že i tato brána byla komponována identickým způsobem jako průjezd mezi dvěma nízkými věžemi. O bráně se dochovala zpráva z roku 1505, kdy se již nazývala Jeruzalémská (VACEK 1916, 119). Zda však šlo o bránu z doby lucemburské nebo vybudovanou až po husitských válkách, není zřejmé. Celá severní strana Vyšehradu jinak žádnou hradbu neměla, což odpovídá zprávě o jejím zničení v roce 1420 (BLÁHOVÁ/HEŘMANSKÝ 1979, 167).

Plán dále zakresluje zalamovanou západní hradební zeď běžící od severozápadního nároží hradu, chráněného hranolovou věží, až k akropoli. Věž je zachycena na velkém panoramatickém pohledu Prahy (obr. 3: a), který podle kresby Philippa van den Bossche (doložen 1604–1615 v Praze a Augsburgu) vyryl Johannes Wechter (* kolem 1550 Norimberk – † po 1606 Eichstätt) a v roce 1606 vydal Aegidius (Jiljí) Sadeler (* asi 1570 Antverpy – † 1629 Praha). Toto panorama zachycuje v nadhledu od severozápadu vyšehradský areál a představuje základní pramen v poznání jeho podoby (obr. 3). Panorama doplňuje samostatné detailní Sadelerovo vyobrazení akropole ze stejného roku (obr. 4).⁶ Těmto vedutám pak asistuje sice starší, leč pro svou zkrslenost málo spolehlivý dřevořez pražské metropole od Michaela Peterleho z Annaberku a Jana Kozla z roku 1562 (obr. 5).⁷

Vzhledem k tomu, že zalamovaná zeď na Sadelerově prospektu Prahy chybí, byla výsledkem zpevňování hradu provedeným těsně před rokem 1626. V místech před průčelím baziliky sv. Petra a Pavla pak nechal Pieroni z obvodové hradby oddělit šikmo běžící zeď, napojující se na střed severní strany akropole (obr. 2: e). Zeď zachycuje Sadelerovo panorama (obr. 3: e), stejně jako menší věžičky, vztyčenou v místě, kde se zeď stýkala s obvodovou hradbou, kterou ovšem Pieroni pomíjí. Podle Sadelera to byla stavba s výraznou armaturou na nárožích, ochozem bez cimbuří a zastřešenou strážnicí, což indikuje, že se jednalo o objekt prošlý výraznou renesanční přestavbou,

Obr. 4. Aegidius Sadeler, 1606: *Ruederi del Castello Vissehrad*. Součást (č. 50) alba *Vestigi delle antichità di Roma, Tivoli, Pozzovo et altri Ivochi*. Legenda: **p1–p4** – paláce; **v1, v3** – věže; **b** – východní brána; **f** – severní zeď akropole; **pp** – kostel sv. Petra a Pavla; **j** – vnější hradba hradu (převzato ze SADERLERA 1606; úprava P. Uličný, zakres S. Babušková, 2017).

6 Veduta uzavírá soubor rytin ruin římských antických staveb a dalších kuriozit vydaných v Praze v roce 1606 Aegidiem Sadelerem pod názvem *Vestigi delle antichità di Roma, Tivoli, Pozzovo et altri Ivochi* (SADERLER 1606).

7 Publikováno např. KAŠIČKA/NECHVÁTAL 1985, obr. 4.

Obr. 5. Jan Kozel (Joannes Caper) / Michael Peterle z Annaberku, 1562: PRAGA BOHEMIAE METROPO-LIS ACCVRATISSIME EXPRESSA 1.5.6.2. Vyšehrad – výřez z prospektu Prahy. Dřevořez (skenováno z černobílého novotisku z roku 1904 (NPÚ GnŘ, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558).

samotné akropole (obr. 3: v1). Věž výrazně předstupovala před hradbu, jak to dokumentuje ještě vyobrazení Prahy od Folperta (Folberta) Ouden-Allena (* 1635 Utrecht – * 1715 Vídeň) z roku 1679 (obr. 7),⁹ což bylo patrně zároveň důvodem, proč se – stejně jako renesanční věžice – neobjevuje na Pieroniho plánu.

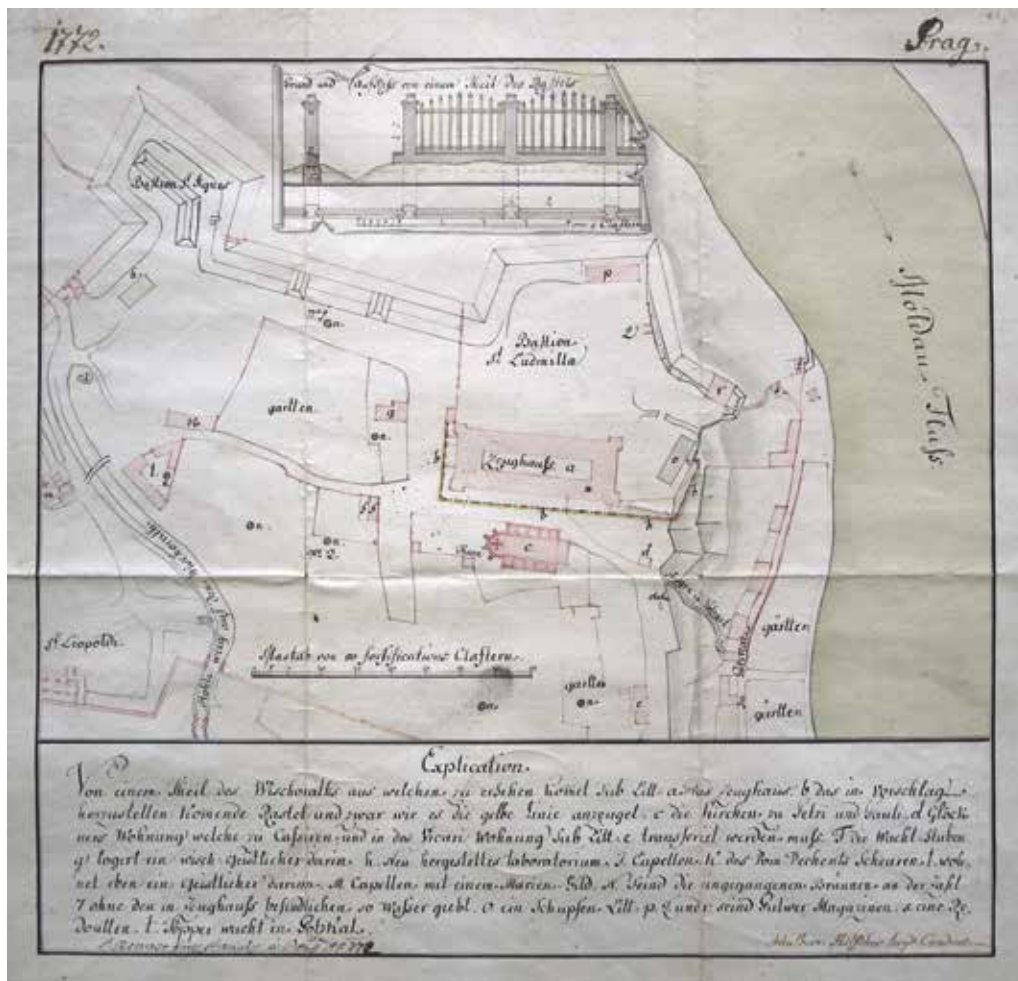
V této chvíli je třeba představit druhý dokument, který výrazně rozšiřuje vědomosti o podobě Vyšehradu začátkem 17. století a zároveň pomáhá v dosud nepoznaných detailech hledět do doby největší slávy Vyšehradu za císaře Karla IV. a krále Václava IV. Je to kreslený pohled na západní stranu vyšehradské akropole, který vytvořil Paulus van Vianen (* kolem 1570 Utrecht – † 1613 Praha), holandský zlatník a kreslíř ve službách císaře Rudolfa II. Veduta, chovaná v Szépművészeti múzeum v Budapešti, vznikla někdy v letech 1603–1613, kdy van Vianen pobýval v Praze (obr. 8).¹⁰ Autor si jako své stanoviště vybral místo na skalním výchozu v západním svahu vně ohradní zdi, a to naproti kostelu sv. Petra a Pavla (který již není zobrazen), tedy v místě dobře viditelném na Sadelerově prospektu (obr. 3: w). Odtud hleděl směrem k jihu na zříceniny vyšehradské akropole, kde se dosud tyčily některé zachovalejší objekty. V popředí viděl již výše popsanou renesanční věžici, opatřenou tabulovým štítem s volutami, střežící za dřevěným plotem skrytou stezku do Podskalí, a dále rovněž zmíněnou hranolovou věž v severozápadním nároží akropole. Její kontury jsou identické jako na Sadelerově panoramatu, věž je zde však vykreslena detailněji. Měla vysoko umístěné patro s dvojicí oken (či střílen) a o etáž výše ochoz se třemi plnými stínkami cimbuří, na které byla osazena nevysoká, snad druhotně zřízená stříška kryjící celou věž. Z druhé strany tento obraz pak doplňuje Sadelerův samostatný pohled na vyšehradskou

nebo o tehdy nově vybudovaný fortifikační prvek (obr. 3: d). Jeho účelem bylo chránit stezku vedoucí v těchto místech z Vyšehradu do Podskalí a dále k řece, jejíž průběh na Sadelerově panoramatu identifikuje dřevěné oplocení (obr. 3: c). Vcházelo se na ni Podolskou fortanou, která byla při renesanční věžičce nebo přímo v ní. O fortaně pochází zpráva již z roku 1524. Tehdy koupil kněz Václav Žatecký vyšehradskou viniči zvanou Vávrovka „i s tím kusem, kdež někdy fortana byla“. Patrně pak branku obnovil, protože jí na viniči sám chodil (VACEK 1916, 116). Stezka, stejně jako věžička, byla v užívání ještě v roce 1772, kdy ji jako byt zvoníka zachycuje podrobný plán Vyšehradu od Adalberta Hilschera (obr. 6: d).⁸ Vpravo od věžice pak Sadelerovo panorama zakresluje další věž, která již zpevňovala severozápadní nároží

8 Nevelký fragment věžičky, který ovšem nedává představu o její celkové velikosti, byl nalezen archeologickým průzkumem (VARADZIN 2015, 253, stavební relikt SR62).

9 Zde prvně publikovaná van Ouden-Allenova kresba zřejmě vznikla – oproti tištěné verzi z roku 1685 – již v roce 1679, když pobýval van Ouden-Allen v Praze. K tomu WIRTH 1932, VIII.

10 Kresbu jako pohled na Vyšehrad publikovala Teréz GERSZI (1982, 208 a č. 56) a Eliška FUČÍKOVÁ (1986, 31, obr. 81), dosud však pro topografii hradu nebyla využita.

Obr. 6. Adalbert Hilscher, 1772: Vyšehrad, plán s návrhem oplocení zbrojnice (Vojenský ústřední archiv Praha, fond Sbirka plánů opevnění Praha (1680–1954), sign. I 5/8; reprofoto P. Uličný, 2015).

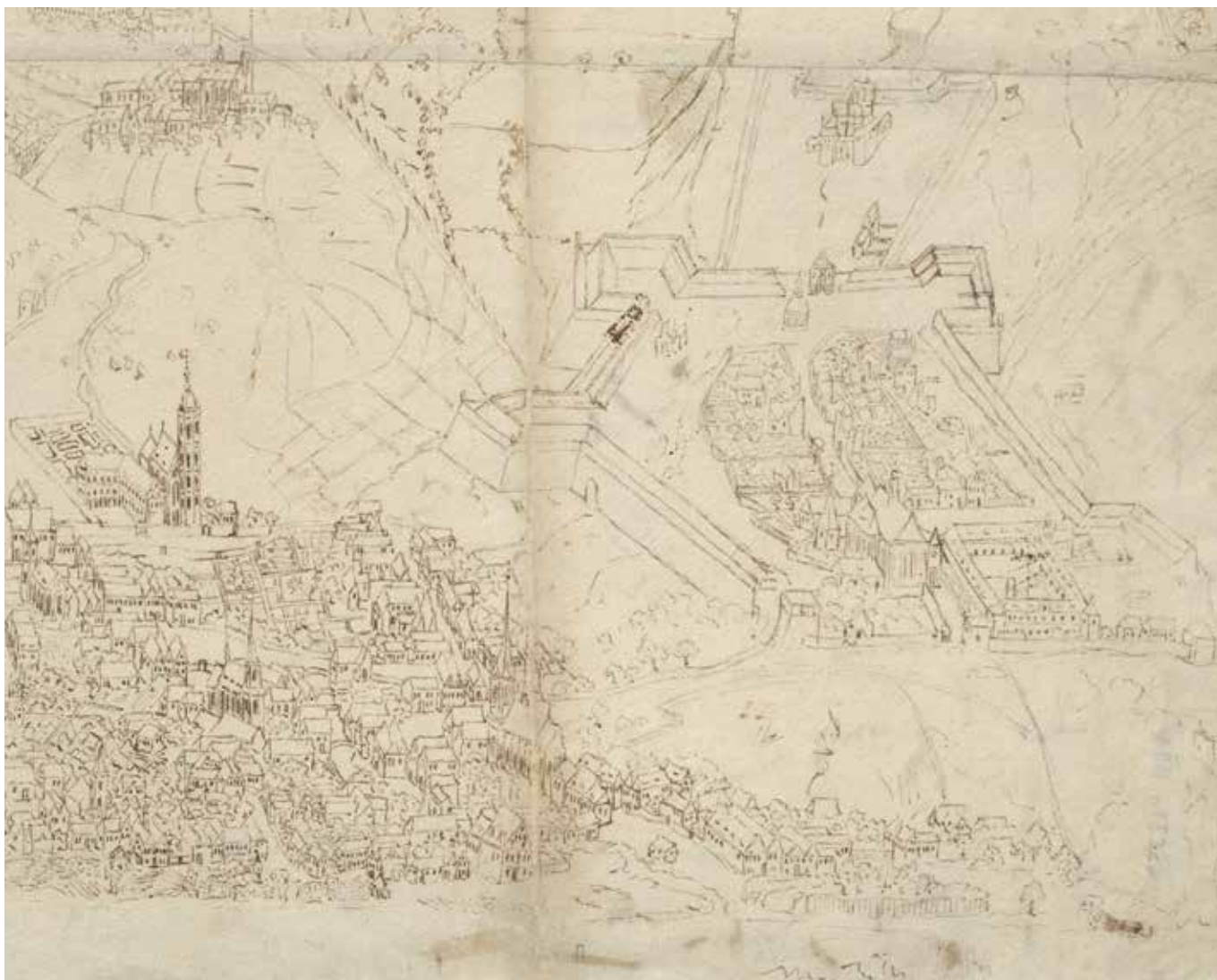
akropoli, kde je jižní stěna věže doprovázena komínem, dokládajícím obytný charakter předposledního podlaží (obr. 4: v1).

Budapeštskou kresbou doložený ochoz s cimbuřím se neomezoval jen na tuto věž. Peterleho panorama Prahy z roku 1562 zachycuje v obvodu Vyšehradu ještě další stejně ukončené věže, a to bez zastřešení (obr. 5). Proto se zdá, že vybavení nekrytým ochozem s cimbuřím bylo pro mnohé z vyšehradských věží standardem – tak jako u věží malostranského opevnění – a lišily se tak od věží přiléhajících novoměstských hradeb, které bez výjimky postrádaly ochoz a byly zastřešené.¹¹ Všechny tři části pražské fortifikace z doby Karla IV., tedy Nového Města, Vyšehradu a Malé Strany, přitom vznikly v jednom období. Hradby Nového Města a Vyšehradu byly podle zprávy kronikáře Beneše Krabice z Weitmile vztyčeny v letech 1348–1350 (FRB IV/4, 516), zatímco nové malostranské hradby se připomínají již v roce 1351 (RAZÍM/RAZÍM 2001, 135), i když jejich vznik – v tomto případě ovšem spíše dokončení – klade Beneš až do roku 1360 (FRB IV/4, 527; RAZÍM/RAZÍM 2001, 135). I přes rozdílnou podobu jednotlivých částí (malostranské věže byly oproti vyšehradským výrazně nižší) tak zřejmě muselo opevnění pražských měst vznikat jako součást jednoho projektu.

Nejcennější informace k podobě Vyšehradu přináší Pieroniho plán v areálu samotné královské akropole, kde mu asistuje budapeštská kresba. Pieroniho záměrem bylo patrně zachovat tuto část jako centrum plánované pevnosti, a tak zde zachytil všechny dochované stavby či jejich relikty. Podle výsledků archeologických průzkumů je dnes známo, že v areálu akropole, měřící v západovýchodním směru více než 150 m a ve směru severojižním 130 m, byly v době před husitskými válkami celkem čtyři palácové stavby, soustředěné v západní části akropole a rozložené

¹¹ Dosavadní rekonstrukce středověkého opevnění Vyšehradu předpokládaly užití stejného typu věží jako u novoměstských hradeb, tedy bez ochozů s cimbuřím (KAŠIČKA/NECHVÁTAL 1974, obr. na straně 51, naposledy Bořivoj Nechvátal v MOUCHA/NECHVÁTAL/VARADZIN ET AL. 2015, 670, obr. 22.21).

Obr. 7. Folpert van Ouden-Allen, 1679: Praha. Detail Vyšehradu z panoramatu Prahy. Perokresba, pravá třetina celku (Viedeň, © Österreichische Nationalbibliothek, Kartensammlung und Globenmuseum, sign. ALB Vues 11383; KAR0514411).

podél ohradní zdi či do ní přímo integrované. Zatímco ze tří paláců (p2–p4¹²) se dochovaly jen základové zdi nebo nevelké střepy zdí, první palác, nazývaný Staré purkrabství (p1), je v současnosti stavbou v objemu dochovanou až do prvního patra, i když dnes zbavenou prakticky všech původních architektonických detailů.¹³ Jak dokládá Sadelerův prospekt Prahy z roku 1606, jeho detailní pohled na akropoli ze stejného roku a také v určité míře Peterleho veduta Prahy z roku 1562, byl zde zásah vzbouřených Pražanů v roce 1420 a v následujícím období zcela devastující. Z palácových staveb zůstaly stát jen střepy, v lepším případě delší úseky, vše již zřejmě zbavené kamenných ostění portálů a oken. Představa o podobě hradních staveb akropole v době Karla IV. a jeho syna Václava IV. tak i na základě nejdetailnějšího studia všech dostupných pramenů zůstane navždy velmi fragmentární.

Přesto v tomto článku prezentované, dříve nevyužité dokumenty a nová interpretace vizuálních pramenů již známých přináší nový pohled, který může znamenat posun v poznání akropole. Pieroniho plán předně přináší doklad o páté stavbě v tomto areálu. Stála na severní straně akropole, naproti gotické části kostela sv. Petra a Pavla. Toto místo později zaujala barokní zbrojnice, kvůli níž všechny zde dříve stojící konstrukce zanikly. Její stavba měla zřejmě negativní vliv i na zachování větších stop po nich, protože archeologický průzkum prováděný na místě západní části bývalé zbrojnice, tedy naproti gotickému trojlodí vyšehradské baziliky, našel pouze suť z demolovaných středověkých konstrukcí, aniž by byly zachyceny základy stavby, ze které materiál

¹² Značení palácových staveb, věží, hradeb, bran apod., pokud není uvedeno jinak, je společné pro obr. 2, 3, 4, 10 a 13.

¹³ Detailní popis a interpretaci všech částí staveb, včetně interpretace ikonografických pramenů, přinesl Ladislav VARADZIN (2015, 621–649), z něhož také přebírám označování jednotlivých palácových staveb p1–p4.

Obr. 8. Paulus van Vianen, kolem 1604–1605: Pohled na vyšehradskou akropoli od severozápadu (Městská hradba s postavami). Lavírovaná perokresba, 128 × 238 mm (Budapešť, © Szépművészeti Múzeum Budapest, Sbirka tisků a kreseb, inv. č. 1406).

pocházel (VARADZIN 2015, 280–283 a plán 10.1 na stranách 284–285, SM 3 – SM 7). Tu ovšem zakresluje právě Pieroniho plán, čímž je jeho svědectví mimořádně cenné (obr. 2: o5).

Archeologickým průzkumem byly v severním díle akropole nalezeny základy jiné stavby (p4), která stála západně od pozdější zbrojnice a stranou komplexu prvních tří paláců, mezi nimiž bylo úzké spojení. Na rozdíl od nich také měla o něco slabší stěny (1,3 m) a neměla patrně více než jedno zděné podlaží, viditelné dobře na samostatné Sadelerově grafice akropole (obr. 4: p4). Jednalo se objekt dělený do dvou stejně velkých prostorů o celkových vnějších rozměrech 22 × 9,5 m a odsazený od vnější ohradní zdi akropole o 6 m (VARADZIN 2015, 631–632, stavební relikt vnější ohradní zdi SR43). Tuto podélnou stavbu na stejném místě a ve stejné velikosti zakresluje i Pieroni (obr. 2: p4). Hned vedle ní, rovněž odsazenou od hradební zdi, i když o něco více, pak podle jeho plánu stála zmíněná pátá stavba na akropoli. Pieroni z ní zakreslil jen tři stěny, směrem dovnitř akropole zeď chyběla (obr. 2: o5).

Odehlá poloha od komplexu tří jihozápadních paláců, slabší zdvo a ikonografie u čtvrtého paláce ukazuje, že se jednalo o objekt podružnějšího významu. To však u páté stavby neplatilo. Zobrazuje ji jak velké Sadelerovo panorama (obr. 3: o5), tak i budapešťská kresba, která je přitom pro správnou interpretaci Sadelerovy veduty klíčová. Sadeler totiž jednotlivé stavby akropole na svém panoramatu ne zcela srozumitelně propojil, respektive se na vedutě zdají být umístěné v jiném místě, než ve skutečnosti byly. Autentická van Vianenova kresba je v tomto ohledu vítanou korekturou. Přesně v místech, kam Pieroni zanáší pátou stavbu, nechává totiž van Vianen vyrůst dvojici nestejně vysokých věží. Levá, východní, měla ochoz ukončený na severní straně trojicí

Obr. 9. Paulus van Vianen, kolem 1604–1605: Pohled na vyšehradskou akropoli od severozápadu. **A** – detail s věžovitou stavbou v severní části akropole; **B** – detail třetího královského paláce (Budapešť, © Szépművészeti Múzeum Budapest, Sbirka tisků a kreseb, inv. č. 1406).

stínek (tedy stejně jako severozápadní nárožní věž akropole), přičemž pravá, západní věž měla mnohem vyšší podlaží beze stopy po cimbuří, což může naznačovat, že byla původně krytá střechou. V úrovni ochozu sousední věže měla vyšší věž v severní straně střílnu a na straně západní se v této výšce rýsuje stříškou krytý přístavek (níže zakrytý stromem), který byl zřejmě převětem. Obě věže spojovala nízka, za líce věží odsazená zeď se stopami po cimbuří (obr. 8, 9A). Stejný obraz dvojice různě vysokých věží je znám i z velkého Sadelerova panoramatu. Vystupuje v pozadí střechy boční lodě kostela sv. Petra a Pavla (obr. 3: o5), a to za severní ohradní zdí akropole korunovanou cimbuřím (obr. 3: f). Nicméně ze Sadelerova vyobrazení se zdá, jako by věže stály mnohem dále, až na východní straně akropole proti bývalému kostelu sv. Vavřince.¹⁴ Van Vianenova kresba však jednoznačně ukazuje, že tomu tak nebylo a že dvojice věží byla totožná s pátým objektem zakresleným Pieronim, což je velmi cenné zjištění pro topografii vyšehradské akropole.

Neobvyklý dvouvěžový objekt stojící na severní straně akropole na začátku 17. století nebude možné jednoznačně interpretovat. Nabízí se hypotéza, že šlo o bránu, která ovšem mohla vzniknout složitějším vývojem, jak by to naznačovala odlišná podoba obou věží. Dvouvěžové brány byly charakteristickým motivem karlovského opevnění Nového Města pražského. (I vyšehradská brána Špička měla po stranách průjezdu dvě komory, ty se však neprojevily jako věže, ale měly stejnou výšku jako brána.) Proto by popsán dvouvěžový objekt mohl být klasifikován jako brána z doby Karla IV. Otázky však při takovéto interpretaci vzbuzuje její poloha. Směrem na sever vedla z akropole v době přemyslovských panovníků komunikace v severovýchodním koutu, nesená románským mostem vzniklým v době před rokem 1140 (NECHVÁTAL 2004, 45–50; VARADZIN 2015, 581–584). Ten vedl k dvouchórové bazilice sv. Petra a Pavla, založené před rokem 1070 knížetem Vratislavem.¹⁵ Ke změně komunikace však mohlo dojít při výrazném rozšíření hlavního vyšehradského kostela stavbou nového východního chóru v době, kdy byl vyšehradským proboštem Jan Volek (ve funkci v letech 1316–1334), a dále pak za Karla IV. a Václava IV. Tehdy bylo na západě přidáno nové trojlodí o čtyřech polích s bočními kaplemi, nahrazující západní románskou apsidu (NECHVÁTAL 2004; SOUKUPOVÁ 1998, 29–52; BENEŠOVSKÁ 1991; 2001). S tímto rozšířením by mohl vznik uvažované dvouvěžové brány souviset. Brána mohla zřejmě po dokončení kostela starší výstup z akropole nahradit a změnit trasu cesty mezi akropolí a bazilikou. Nicméně stopy nové cesty směrem ke kostelu nebyly dosud zjištěny a starý románský most byl užíván až do husitských válek (NECHVÁTAL 2004, 50). Rekonstrukci komunikace mezi chrámem a akropolí komplikuje navíc to, že není známo, kde se vstup do gotické části baziliky nalézal. Na jižní stranu ho sice ve své kresbě z roku 1752, vizualizující baziliku v podobě před husitskými válkami, umístil vedutista a rytec Friedrich Bernhard Werner (* 1690 Slezsko – † 1776 Vratislav), věrohodnost tohoto dokumentu však zatím nelze ověřit (KAŠIČKA/NECHVÁTAL 1985, obr. 57).

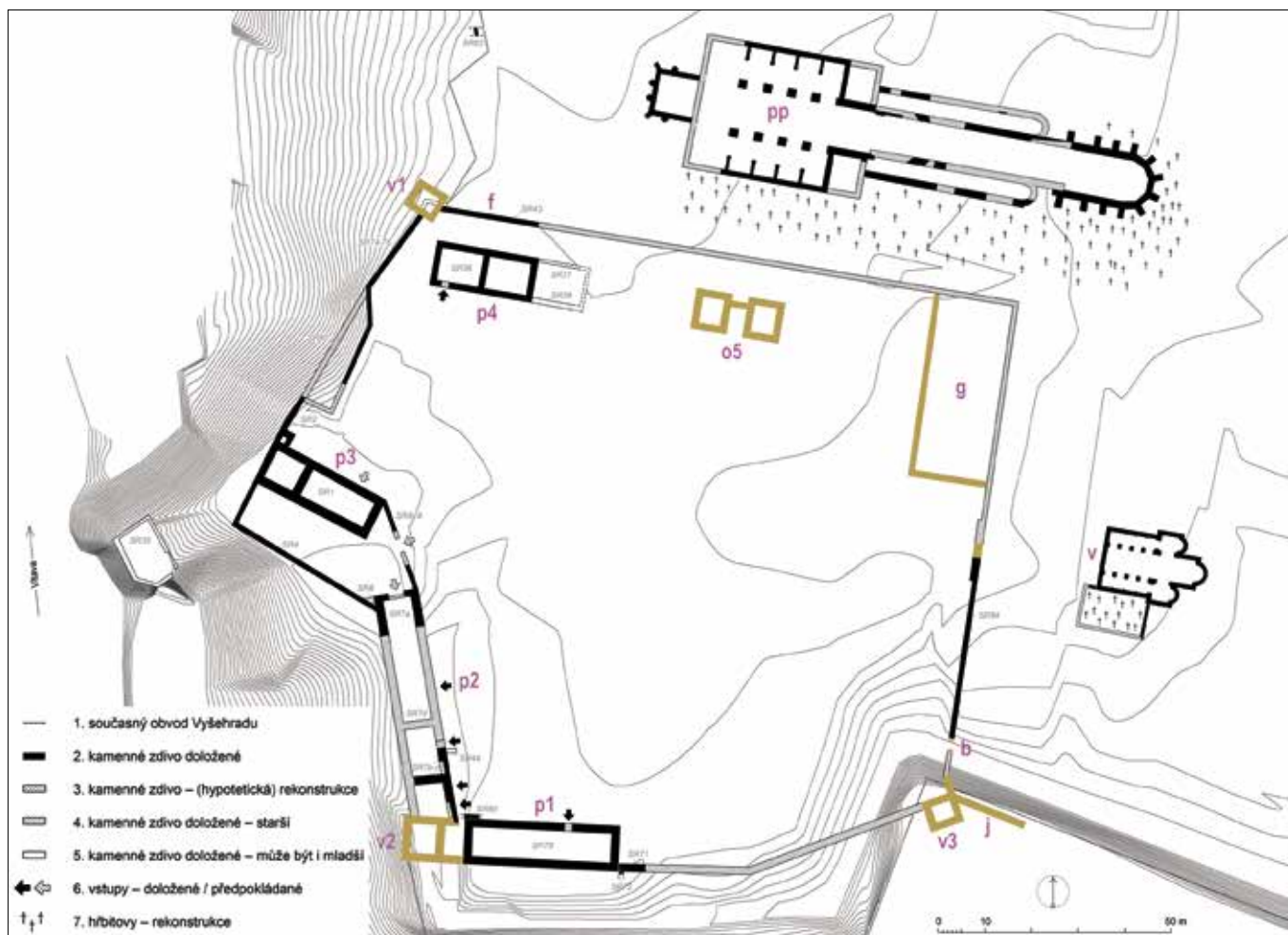
Vzhledem k vazbě brány na novou část baziliky, která v době opevňování Vyšehradu v letech 1348–1351 ještě nestála, není příliš pravděpodobné, že by uvažovaná brána vznikla v této základní fázi výstavby. Gotická přístavba kostela byla založena nejspíše až po Karlově návratu z římské korunovace v roce 1355, ale rostla pomalu a za jeho života byla zřejmě postavena jen malá část (SOUKUPOVÁ 1998, 33–48; SOMMER 1988, 63–66). Pokud tedy brána vznikla ještě v Karlově době, pak to mohla být stavba určená spíše *pro futuro*. Zda však tato stavba měla být opravdu bránou, není nicméně vůbec jisté, zpochybňuje to totiž její zasunutí až za ohradní zeď akropole (obr. 10: o5). K vyřešení její funkce tedy bude nezbytné vyčkat archeologického průzkumu. Zatím lze pouze formulovat předpoklad, že zřejmě od dob Karla IV. zde existoval dvouvěžový objekt připomínající bránu, který mohl vzniknout adaptací starší stavby. Tou mohla být původně volně stojící vysoká hranolová věž mající v rámci akropole funkci refugia, založená poblíž hradby, ovšem s ní přímo nepropojená.

Soudě podle velkého Sadelerova prospektu Prahy, nacházel se v západním výchozu akropole, na prominentním místě hradu, viditelném z celé pražské kotliny, jeden z předních hradních paláců akropole (p3). Z této stavby, označované dnes mezi všemi objekty akropole jako třetí palác, se do dnešních dnů ve větším rozsahu dochovaly jen fragmenty západní stěny; obvodové zdvo v dochované výšce zhruba jeden metr však bylo archeologickým průzkumem odhaleno v celém rozsahu. Díky tomu je možné rekonstruovat palác o velikosti 27 × 9,5 m (tj. 45 × 16 pražských

14 Na dvojici věží prvně upozornili KAŠIČKA/NECHVÁTAL 1984, 129. Jejich umístění do východní části akropole opakuje i VARADZIN 2015, 636.

15 K chrámu sv. Petra a Pavla souhrnně NECHVÁTAL 2004.

loktů), napojený západní stěnou do ohradní zdi, jejíž obvodové stěny dosahující síly 1,6–1,9 m, což odpovídá výškově výrazněji dimenzovanému objektu (VARADZIN 2015, 630–631). Tento palác, založený Karlem IV., nahrazoval starší románský palác přemyslovských knížat a králů, který stál jižně od něho, na místě dvorku, který nový palác odděloval od jižní hradby výchozu akropole (VARADZIN 2015, 569–619). Příčkou, stejně silnou jako obvodové zdivo, bylo nepodsklepené přízemí gotického paláce rozděleno na přibližně čtvercovou komoru na západní straně (6,9 × 5,9 m) a velkou síň na východě (14,8 × 5,9 m, tj. 25 × 10 pražských loktů; VARADZIN 2015, 630–631). Ve středu této síně však v terénu běžel ještě výkop (šíře 1,4 m; VARADZIN 2015, 218, zahloubený objekt OBJ 181), který je možné vyložit jako základ pro další zamýšlenou příčku. Původním záměrem tak možná bylo přízemí rozdělit na tři stejně velké prostory. Při styku se západní ohradní zdí byl do kouta vložen pravouhlý přístavek o vnějších rozměrech 3,2 × 3,2 m, svázaný se základovým zdívem paláce (VARADZIN 2015, 630). Při základech přístavku byla v zemi nalezena cihelná tvarovka s výžlabkem, jejíž užití bylo v rámci hradu patrně jinak ojedinělé (VARADZIN 2015, 360–361).¹⁶

Sadelerův prospekt z tohoto paláce zachytil pobořenou západní boční zeď a v celém rozsahu stojící monumentální kostru jižní zdi, která byla zadní stěnou paláce, otočenou do malého dvorku (obr. 3: p3). Hlavní severní zeď, průčelí tohoto paláce, tedy v době Rudolfa II. již nestála – a to s výjimkou malého fragmentu, který v dramatické siluetě zachytil již Peterleho prospekt Prahy. Peterle zde je v areálu akropole vykresluje vysoký stěp zdiva s odstupňovanou korunou vyklo-něnou způsobem, jako by šlo o zborcené záklenky vysokých oken (obr. 5). Podobný stěp zdiva prakticky na stejném místě pak zachycuje i Sadelerovo panorama (obr. 3: n), a to přesto, že na menším Sadelerově vyobrazení akropole ze stejného roku po něm nejsou ani stopy (obr. 4). Klíč-čové pro posouzení sporu dvou Sadelerových vedut, vydaných ve stejném roce, je ovšem opět svědectví van Vianenovy kresby, která tentýž stěp také zná, i když v ne tak dramatických roz-měrech jako na velkém Sadelerově panoramatu. Fragment ve skutečnosti dosahoval stejné výše

Obr. 10. Praha, Vyšehrad, královská akropole. Rekonstrukce podoby Vyšehradu před rokem 1420.

Okrově vyznačené doplňky a korektury podle Pieroniho plánu z doby kolem roku 1626 a podle ikonografie z doby kolem roku 1600.

Legenda: **v1, v2, v3** – věže; **pp** – kapitulní kostel sv. Petra a Pavla; **v** – bazilika sv. Vavřince; **p1–p4** – paláce; **o5** – věžovitý objekt, severní brána?; **b** – východní brána; **f** – severní zeď akropole; **g** – vydělený areál, pozdější zahrada s domy; **j** – vnější hradba hradu. (Do podkladu převzatého z MOUCHA/NECHVÁTAL/VARADZIN ET AL. 2015, plán č. 3 přílohy, doplňky zakreslil a upravil P. Uličný, 2017.)

16 Dochovala jen část tvarovky o délce více než 15 cm, š. 13 cm a v. 7,5 cm.

jako zadní jižní fasáda (obr. 8, 9B). Díky tomu je tak známé severozápadní nároží paláce, na malé Sadelerově grafice akropole „vymazané“, v jehož blízkosti bývalo v prvním patře okno. Zatímco van Vianen kreslí jen jeho východní špaletu, Peterle měl ještě možnost vidět jeho polozbořený půlkruhový nebo hrotitý záklenek.

Peterleho veduta vpravo od nároží vykresluje stavbu ukončenou cimbuřím a členěnou dvojicí opěráků s pultovou stříškou (obr. 5). I když zde nelze tyto informace interpretovat s jednoznačnou jistotou, zdá se, že se na vedutě otvírá pohled do interiéru paláce, kde jsou zobrazené pilíře ve skutečnosti zborcenými příčnými zdmi, v jednom případě západní obvodovou zdí a v druhém příčkou. Zadní stěna s cimbuřím na Peterleho vedutě by pak ve skutečnosti již nepatřila paláci, ale byla by ohradní zdí dvorku, který se rozkládal před jižní stěnou paláce.¹⁷ Další a tentokrát věrohodné informace k paláci přináší detailní malý Sadelerův pohled na akropoli. Zde jsou ruiny paláce pojety z úhlu, čímž se odkrývá pohled na vnitřní líc západní stěny, která v přízemí a patře obsahovala menší okno (obr. 4: p3). Nepravidelná koruna zdíva pak mohla být pozůstatkem strženého štítu. Detailem hodným pozornosti jsou dále dvě vodorovné linie v místě, kde k boční stěně dříve přiléhala již zcela demolovaná průčelní zeď. První je v úrovni předělu přízemí a patra, druhá v úrovni okna patra. Pravděpodobně šlo o stopy po špaletě dveří vedoucích do malého přístavku, zjištěného archeologickým průzkumem. Ten mohl být buď schodištěm, záchodem, či předsíňkou před výstupem na ochoz hradby. Nejvíce přístavek připomíná záchodovou věžici, jaké se budovaly na přemyslovských hradech, z nichž je dobře dochovaná zejména pravouhlá věžice přistavěná k purkrabskému paláci na hradě Bezdězu (DURDÍK 2008, 7 a obr. 1).¹⁸

Ve skeletu jižní fasády, zachyceném velkým Sadelerovým prospektem, lze rozlišit na levé, východní straně sadu tvořenou dvojicí půlkruhově zakončených otvorů prostřídanou nižším pravouhlým otvorem, a na straně pravé, tedy západní, jeden velký půlkruhově završený otvor. Toto dělení na dvě části koresponduje s archeologicky zjištěným rozvržením přízemí na západní komoru a větší východní síň. Vítanou korekturu Sadelerova díla zde pak opět představuje van Vianenova kresba, která jako autentický dokument znovu ukazuje svou hodnotu. Potvrzuje sice rozvržení i velikost otvorů, ovšem na rozdíl od rytiny s jednou výjimkou. Ukazuje totiž, že v sadě tří východních otvorů byly ve skutečnosti pravouhle zakončené dva z nich, a nikoli jen jeden. Pravý z nich (tedy západní) se však na van Vianenově kresbě jeví o něco větší a vyšší, což zřejmě vedlo Sadelera ke zkreslení. Shodné je zobrazení menšího otvoru v koruně zdi nad dvojicí pravouhlých oken. Detailní van Vianenův pohled také potvrzuje, co lze již vyčíst z obou Sadelerových pohledů, totiž že dochované ruiny královské akropole byly zbaveny původních ostění, takže z jižní obvodové zdi třetího paláce tehdy zbývala jen kostra hrubého zdíva.

Navzdory upřesnění podoby třetího královského paláce van Vianenovou kresbou bude interpretace všech známých pohledů a vizualizace jeho stavu v době Lucemburků velmi hypotetická. Velký oblouk na západní straně jižní zdi, patřící prostoru nad přízemní komorou (o světlé velikosti 6,9 × 5,9 m), je nicméně možné vyložit jako charakteristický znak roubených nebo fošnami vykládaných komor českého středověkého stavitelství. Ty se na fasádách staveb projevovaly jak pyramidálním rozestavěním menších okének (v systému 2-1 nebo 3-2), tak zpravidla i velkým obloukem niky, do níž byla stěna s okénky vsazena (obr. 11, 12). I když tento motiv vycházel z toho, že komory měly roubenou klenbu, která zasahovala až do fasády, mohl být použit i přes to, že v interiéru byl v pozdějších případech již strop rovný, a to jako reminiscence na starší řešení s klenbou.¹⁹ To byl například případ komory v prvním patře paláce na hradě Karlštejn, která byla součástí rozšíření dolního paláce o západní přístavek. Půlkruhově vykroužená archivolta, v níž byla stěna se sadou menších okének na Karlštejně osazena, byla sestavena z cihelných tvarovek, stejně jako profilace oken západního přístavku (CHUDÁREK 2006, 133). Nález tvarovky u rízlitu třetího vyšehradského paláce naznačuje jejich užití i zde, snad obdobně jako na Karlštejně, tedy v archivoltě niky a u oken. Komora paláce, ke které vedutami zobrazený oblouk patřil, tak byla téměř jistě vyložena dřevem a sloužila jako obytný prostor s dimenzí běžnou pro trámy zastropené prostory (7 × 6 m). Vnější líc dřevěné stěny v nice byl přitom patrně kryt cihelnou plentou, která vzala za své společně s dřevěnou konstrukcí a na Sadelerově prospektu se již neuplatňovala. Z komory byl zřejmě přes chodbu přístupný rízlit, kde mohl být převět či schodiště

17 VARADZIN (2015, 631) naproti tomu považuje pilíře za součást severního průčelí, které však podle mého soudu bylo tehdy již v ruinách.

18 VARADZIN (2015, 631) se ovšem domnívá, že přístavek jako převět sloužit nemohl, protože by fekálie neměly v místě základů kam odtékat. Ty by však byly v patře vedeny nepochybně již přímo mimo stěny paláce.

19 K roubeným komorám ve středověkých Čechách RADOVÁ ŠTIKOVÁ/ŠKABRADA 1991, 22–75.

mířící do druhého patra, patrně hrázděného, obdobně jako bylo původně hrázděné i druhé patro karlštejnského paláce (CHUDÁREK 2006, 133–134). Protože se užití tvarovek na Karlštejně prakticky omezilo jen na zmíněný přístavek s komorou a na schodiště při velké věži, které vzniklo v 60. letech, umožňuje to datovat také vznik nebo spíše úpravy přístavku na Vyšehradě do stejné doby či o něco později do 70. let 14. století.²⁰ To by mohla být také doba vzniku či přestavby patra třetího vyšehradského paláce. Částečně dochované přízemí třetího paláce vyšehradské akropole je provázáno s východní obvodovou hradební zdí, která vznikala již někdy v letech 1348–1351 (VARADZIN 2015, 638). Stejný je ostatně i užitý materiál. Pokud tedy přízemí paláce a jeho rozdělení na větší síň a komoru vzniklo již v tomto období, podoba prvního patra mohla být výsledkem jiné stavební etapy, která proběhla na konci vlády Karla IV. nebo až za Václava IV.

Zbývající část paláce, oddělená od komory zřejmě jen lehkou hrázděnou nebo roubenou příčkou, dosahovala velikosti přibližně 15 × 6 m a byla osvětlena jedním půlkruhově zakončeným a dvěma pravoúhlými okny. Zdá se proto, že patřila dvěma prostorům, odděleným lehkou příčkou asi v místě, kde příčku naznačuje výkop v přízemí. Rozdílné užití tvarů oken pak naznačuje různou funkci prostorů: zatímco střední místnost s obdélnými okny byla obytná a existence okénka při stropu může naznačovat, že rovněž vytápěná, v krajním sále orientovaném na východ lze tušit kapli, snad s arkýřem směrem dovnitř akropole. Do patra se nejspíš zvenčí vstupovalo střední místností, a to po pavlači na severní nádvoří fasádě, kam ústila komunikace vedoucí po vnější hradbě od druhého paláce (obr. 13).

Srovnání s jinými hrady doby Karla IV. ukazuje, že neexistovala závazná skladba obytných prostor. Zatímco přemyslovské hrady byly charakteristické trojdílnou jednotkou, obsahující ve středu větší síň, provázenou roubenou komorou na jedné straně a vytápěnou místností na straně druhé (DURDÍK 2008), na Karlově hradě Radyni byl v každém ze dvou obytných podlaží paláce, umístěných přímo nad sebou, apartmán vybudován zcela jiným způsobem. Starší přemyslovský systém s roubenou komorou na kraji byl přítomen v horním (třetím) podlaží, kde byla střední síň vybavena lázní, což naznačuje, že byla určena pro královnu a její fraucimor. Ve středu apartmánu

Obr. 11. Brno-město, čp. 278, Zelý trh 7. Detail niky zateplené prostory v přízemí na vnější straně boční fasády gotického měšťanského domu, vybudovaného patrně ve 2. polovině 14. století, z cihel a tvárnic (foto H. Winklerová, 2017).

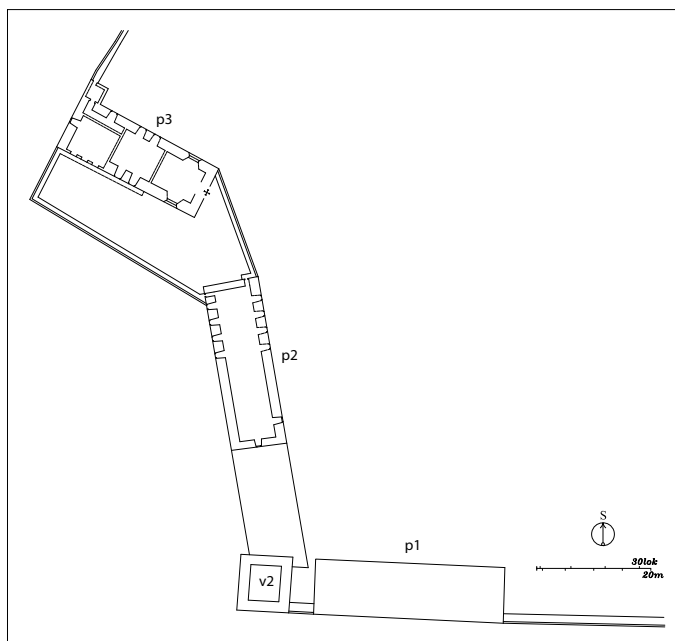
Obr. 12. Praha-Staré Město, čp. 541, Karolinum. Nika po zateplené prostře v přízemí domu pojatého dnes do vstupního křídla Karolina (foto A. Holasová, 2017).

²⁰ Zdeněk CHUDÁREK (2006, 136, obr. 28c) datuje přístavek do doby po roce 1365. Stejný autor pak klade zahájení prací do 70. let 14. století či až do doby vlády Václava IV. (CHUDÁREK 2010, 138). Tvarovky se používaly i na stavbu Starého královského paláce na Pražském hradě, a to konkrétně u konzoly arkýře vystupujícího z velké síně v jižní stěně jižního traktu (ŽÁRUBA 2014, 109).

byla dřevem vyložená komora umístěna v dolním (druhém) podlaží, která měla rovný strop (ANDERLE 2008, 21–28). Pokud různé skladby apartmánů v jednom z hradů Karla IV. ukazují, že byly řešeny individuálně, stejně tomu mohlo být i ve třetím paláci vyšehradské akropole, kde se zdají být vedle sebe dvě vytápěné prostory. Vysoko umístěné okénko střední prostory nicméně nemuselo

Obr. 13. Praha, Vyšehrad, královská akropole. Rekonstrukční skica prvního patra druhého a třetího paláce na základě ikonografie.

Legenda: **p1** – první palác; **p2** – druhý palác; **p3** – třetí palác; **v2** – věž (kresba P. Uličný, 2017).

mít pouze funkci větracího otvoru, což byl jeho původní účel v dymných komorách, ale jen přisvětlujícího okénka, které zůstalo charakteristickým rysem zateplených prostor i poté, co z nich již otevřená topeniště dávno zmizelo (RAZÍM 2003, 79–83). Vytápěná tak mohla být jen krajní komora, zatímco střední prostor byl jen zateplen dřevěným obložním. Prezentovaná rekonstrukce nicméně vychází pouze z historického dokumentu z doby kolem roku 1605, který, jakkoli relativně přesný a autentický, nemohl do současnosti přenést detaily případného složitějšího stavebního vývoje. Ten lze na-

příklad tušit z rozdílné výšky a šířky obdélných oken střední místnosti. Nelze tak mít jistotu, že všechny detaily zobrazené na van Vianenově kresbě byly funkční ve stejnou dobu.

I přes nejasnosti, které jsou při povaze dochovaných dokumentů přirozené, však podrobná interpretace ikonografie ukazuje, že i dlouho po jeho zániku lze přinést poměrně detailní představu o podobě paláce, který v době Lucemburků měl na vyšehradské akropoli jako nástupce staršího románského paláce nepochybně přední umístění.

Na tento třetí palác nepřímě přes malý dvorek navazoval další velký palác, označovaný dnes jako druhý palác (p2), který byl přistavěn k západní ohradní zdi akropole a dosahoval délky kolem 50 metrů. Archeologický průzkum z něho našel jen menší fragmenty, z nichž není jasné, jak palác končil na jižní straně a jak se zde napojoval na první palác, tzv. Staré purkrabství, dosud stojící dvoupodlažní dům v jižní části akropole (VARADZIN 2015, 628–629).

Detailní informace o podobě druhého paláce poskytují oba Sadelerovy pohledy, přičemž na van Vianenově kresbě již chybí. Menší Sadelerův pohled hledí na bývalou východní frontu paláce, kde odhaluje, že byla dělena na delší dvoupatrovou část, k jejímuž armovalému nároží byla od jihu připojena fronta přístavku, jehož zdivo nepřesahovalo výšku přízemí delší části. Navzdory tomuto jednoznačnému rozdělení archeologický průzkum však žádnou spáru v základovém zdivu nezjistil, což naznačuje, že s dělením do dvou výškově odlišných částí bylo počítáno od počátku. Hlavní část paláce dosahovala délky 41 m při šířce 9,5 m (HLUBINKA 1948, 80; VARADZIN 2015, 628), tedy stejné šíře jako třetí palác, se kterým (respektive s jeho přízemím) byl druhý palác zřejmě současný. Sadelerův menší pohled zachycuje z východního průčelí hlavní, vyšší část paláce, dále jižní část s jedním menším oknem v patře a dveřmi v přízemí, vedle kterého je ještě vidět fragment špalety přízemního okna (obr. 4: p2). Dále vpravo ze strženého průčelí při zemi zůstávaly viditelné již jen tři okna a vstup do sklepení. Za nimi se tak otvíral pohled do interiéru paláce o dvou částečně dochovaných podlažích. V prvním patře lze identifikovat větší sál osvětlovaný minimálně čtveřicí půlkruhově nebo hrotitě zakončených oken (ze čtvrtého je vidět jen jedna špaleta), přičemž fronta oken končila v severozápadním koutě dveřmi na prevět nebo na ochoz hradební zdi. Také přízemí bylo osvětlováno čtveřicí oken, ovšem v hustším sledu. Nad severozápadním nárožím se v podobě střepu zdiva vypínal jediný pozůstatek druhého patra, který Sadeler označil světleji, a to zřejmě proto, že jeho povrch byl pojat jiným způsobem než dolní zdivo (obr. 4: p2). Snad je tento rozdíl možné vyložit tak, že zde byla roubená nebo fošnami vyložená

komora, po nichž zbyla mocná maltová a bělostí vápna zářící lůžka. S tím není v rozporu velké Sadelerovo panorama, které zachycuje od severu fragment druhého patra, přesahujícího skelet druhého paláce (obr. 3: p2). Rýsuje se v něm řada tří nízkých oken s výraznými špaletami, které naznačují, že se od oken k lici fasády výrazně rozevíraly. Hustý počet oken (pro porovnání ve stejné široké boční stěně třetího paláce bylo jen jedno okno) snad indikuje, že tak jako v třetím paláci zde byla umístěna dřevem vyložená komora, patrně s okny rozmístěnými v severní stěně pyramidálně do systému 3-2.

Oba paláce, jak druhý, tak třetí, tedy obsahovaly obytné apartmány, reprezentativní sál však patrně jen palác druhý. Další rozdíl mezi nimi byl i v tom, že druhý palác měl zděné druhé patro, což by ho pasovalo do role hlavního paláce (HLUBINKA 1948, 80; VARADZIN 2015, 629). Nicméně rozsah a výše paláců v tomto případě může mást. Třetí palác nahrazoval starý palác přemyslovský, a proto musel mít v areálu akropole zvláštní místo. Z toho snad i pramenila vzájemná situace obou paláců, které nebyly, na rozdíl od křídel komplexu na Pražském hradě, přímo propojeny. Individuální pozice starého přemyslovského paláce, po staletí v akropoli fixovaná, tak nadále zůstala i navzdory vzniku dalších staveb v době Karla IV. zřetelně patrná. Otázka, který ze dvou paláců byl hlavní, tak zřejmě nebyla relevantní, případně se postavení jednotlivých paláců v průběhu času měnilo. Prvotní Karlův projekt obnovy Vyšehradu je možné rekonstruovat jako téměř pietní znovupostavení starobylého areálu, který hrál v koncepci českého státu klíčovou roli – a to jako dávného sídla Přemysla Oráče, legendárního vládce země, z jehož rodu Karel sám odvozoval svůj původ. Úcta k němu byla projevována v rituální návštěvě Vyšehradu před korunovaci českého krále, nařízené korunovačním řádem, sepsaným kolem roku 1347, tedy ve stejné době, kdy se připravovala přestavba hradu. Tato návštěva měla budoucímu panovníku spolu s nazutím Přemyslových lýčených střevíců a nasazením mošny zaručovat legitimitu vlády, a to podobně jako návštěva hrobu sv. Václava na Pražském hradě, který hrál během korunovace rovněž zásadní roli. Proto stejně tak jako vybudování nové Svatováclavské kaple v rámci nové katedrály představovalo obnovení původní Václavovy rotundy, demonstrováné její uzavřeností a záměrným užitím archaických forem včetně „románského“ portálu, lze vnímat jako záměr symbolického rozměru i vybudování náhrady za starý přemyslovský palác na Vyšehradě coby stavby oddělené od paláců nových. Určitou archaičnost lze sledovat však i u druhého paláce, jehož průčelí – soudě podle Sadelerem zachyceného zlomku – bylo řešeno s jednoduchostí dávající mu až anonymní výraz.

Vraťme se však nyní ještě k Pieroniho plánu. Na něm je třetí palác také zobrazen, a to dokonce s existující severní průčelní stěnou, která však tehdy musela být zborcená až k základům (obr. 2: p3). Tečkovaně pak florentský inženýr zaznamenal existenci ruiny sousedního druhého paláce na západní straně akropole. Protože jeho stěny nejsou zakresleny červenou tuší jako ostatní zdi hradu, plánoval zřejmě Pieroni jeho obnovu a začlenění do jedné z plánovaných kurtin (obr. 2: p2). Tak jako u vnější části hradu, ani v akropoli nezakresloval Pieroni vystupující věže, respektive jejich fragmenty – chybí proto severozápadní nárožní věž –, avšak s jednou výjimkou. A to výjimkou velmi šťastnou, protože díky ní je zachycena věž, po které se dnes nedochovaly žádné stopy a není ani čitelná na vedutách (obr. 2: v2). Věž stála v jižním nároží akropole, v místech, kde se stýkaly první a druhý palác. Dnešní znalosti o jejich spojení v jihozápadním rohu akropole jsou i navzdory podrobně zpracované dokumentaci omezené (MOUCHA/NECHVÁTAL/VARADZIN ET AL. 2015, 627–630 a plán č. 3 přílohy), Pieroniho plán proto v tomto ohledu přináší nové informace. Ukazuje, že jižní palác, tedy Staré purkrabství (p1), který ovšem Pieroni zakresluje posunutý mnohem více na východ, pokračoval dále k západu až do nároží akropole, kde končil hranolovou věží, v půdoryse v Pieroniho době kompletně dochovanou. Spojení mezi purkrabstvím a věží pak Pieroni naznačuje fragmentem zdi běžící od severovýchodního rohu věže.

Cenné doklady přináší plán i k východní části akropole. Zde sice nejsou zachyceny žádné objekty, obvodová zeď se tam však výrazně v severní části směrem do akropole zalamuje. Pieroni zde dokumentuje situaci známou z anonymní pohledové mapy Vyšehradu z 1. poloviny 17. století, která v těchto místech zachycuje zdi ohrazenou zahradu, zabírající severovýchodní kout akropole a v ní dva domy (obr. 14).²¹ Této části akropole se prakticky vyhnul archeologický průzkum (MOUCHA/NECHVÁTAL/VARADZIN ET AL. 2015, plán č. 1 přílohy), takže nelze nic bližšího říci ani ke stáří

21 Veduta je datovaná do první poloviny 17. století (NECHVÁTAL 1973; MOUCHA/NECHVÁTAL/VARADZIN ET AL. 2015, 643, 658).

Obr. 14. Anonym, první polovina 17. století (kolem roku 1648): Pohledová mapa Vyšehradu. Detail: Vyšehrad, královská akropole a kapitulní kostel. Kolorovaná perokresba (Archiv hlavního města Prahy, inv. č. P-3276).

její existence (MOUCHA/NECHVÁTAL/VARADZIN ET AL. 2015, 637–638 a plán č. 3 přílohy). Plán tak dokládá změnu polohy brány, ke které došlo za vlády Lucemburků. Polohu brány v těchto místech potvrzuje řada dalších dokumentů. Ve stejné pozici při kraji akropole se brána nachází na Sadelerově panoramatu (kde je zobrazena z vnitřní strany), a to vlevo od ruin druhého paláce (obr. 3: b). V unikátně detailním zpracování je pak na stejné straně akropole z vnější strany vykreslena na menším Sadelerově pohledu (obr. 4: b). Měla podobu půlkruhově završeného průjezdu s renesanční archivoltou zdobenou bosáží, která patrně nahradila původní gotický portál. V případě užití menšího Sadelerova pohledu na akropoli jako dokladu o poloze brány je však nutné připojit analýzu práce autorů veduty, která ukazuje, jak komplikovaně vznikala. Je totiž jako koláž poskládána z několika pohledů. Základem byly dva pohledy z budovy dnešního Starého děkanství (čp. 14), které vyrostlo na pozůstatcích kostela sv. Vavřince. První pohled kreslíř nasměroval západním směrem a zahrnul do něho první až třetí palác. Druhý pohled ze stejného místa nasměroval severozápadním směrem na baziliku sv. Petra a Pavla a tento pohled pojal i čtvrtý palác. Tento záběr byl nicméně upraven tak, že bazilika byla posunuta výrazně k západu, až se ocitla přímo naproti čtvrtému paláci. Koláž dvou pohledů působila, že třetí a čtvrtý palác, ačkoli stojící poblíž sebe, byly zobrazeny z výrazně rozdílného úhlu. K těmto dvěma pohledům připojil rytec třetí kresbu, což byla samotná východní fronta akropole tvořená zdí s bránou. Tento přední plán nebyl nakreslen z budovy děkanství, ale z místa zvoleného mnohem jižněji, poblíž napojení zdi akropole na vnější hradbu hradu. Sadeler zde pečlivě vykreslil zajímavý detail: zeď, aby do hradby zaústila kolmo, se totiž těsně předtím mírně zalomila (obr. 4). Brána zobrazená na rytině je zde zachycena poblíž tohoto zalomení, a tedy na samém jižním okraji zdi akropole, což je tak v souladu s Pieroniho plánem. Vnější hradbu hradu korunovalo cimbuří, což je identifikační znak, podle kterého ji lze dohledat také na Sadelerových pohledech (obr. 3: j; 4: j). Při styku ohradní zdi akropole s vnější hradbou hradu stála ruina věže s ochozem završeným cimbuřím, pod kterým bylo podle Sadelerovy malé rytiny větší hrotitě zakončené okno. Protější západní strana věže byla stržená (nemohla tak stínit okno ve východní stěně) a její destrukce poškodila i v perspektivě zobrazenou stranu severní (obr. 4: v3). Na Sadelerově panoramatu je zbytek této věže rozeznatelný jako vysoký a úzký stěp zdíva, tyčící se nad ruinou druhého paláce (obr. 3: v3). Jelikož dříve nebyl brán v úvahu kolážový vznik malé Sadelerovy veduty, byly fragmenty věže situovány poblíž brány, která byla místo na okraj akropole lokalizována naproti bývalému kostelu sv. Vavřince. Věž byla také omylem ztotožňována s legendární věží Neklankou, ve které byl podle vypravování Václava Hájka z Libočan zobrazen rodokmen přemyslovských knížat od Přemysla Oráče po zakladatele věže knížete Neklana. V areálu akropole však podle správného čtení malé Sadelerovy veduty žádná volně stojící věž v jihovýchodní části akropole nestála. Tím spíše to nemohla být Hájkem vybájená Neklanka, která podle jeho vyprávění sama spadla již při zemětřesení v roce 1036, a neměla by tak již v době Karlovy přestavby Vyšehradu ani existovat (LINKA 2013, 144, 284).²²

domů, ani kdy byl tento kout z akropole vydělen. Vyloučené není, že se tak stalo již před husitskými válkami.

Dalším cenným příspěvkem do vyšehradské topografie je zobrazení brány ve východní zdi akropole (b). Pieroni ji umístil až do samého jihovýchodního koutu akropole, a nikoliv do středu východní obvodové zdi, kam v době Přemyslovců směřoval most od kostela sv. Vavřince a kudy se do akropole vstupovalo v raných dobách

²² K věži naposledy VARADZIN 2015, 634. Za doklad existence Neklanky je zejména považováno vyobrazení na anonymní pohledové mapě z první poloviny 17. století, kde je v jihovýchodním koutu akropole zobrazena hranolová věž. Veduta je však výrazně schematická a vedle skutečných staveb zachycuje i stavby, které z jiných, s vedutou současných dokumentů nejsou vůbec známy. Jde o budovu v místě třetího paláce, který se tehdy nacházel zcela v ruinách, na vedutě

Z hradby, ve které byla východní brána do akropole proražena, dodnes stojí dochovaný delší úsek (45 m) o nevelké síle, který se ztrácí v násypu barokní kurtiny na jihu pevnosti (obr. 10; MOUCHA/NECHVÁTAL/VARADZIN ET AL. 2015, 261 a plán č. 1 a 3 přílohy, stavební relikt SR 74). Právě v těchto místech, kde hmotu zdíva pohlcuje masa zeminy, je možné očekávat skryté pozůstatky původní gotické brány. Její zánik si v době budování pevnosti vynutil vznik nové brány, která byla vybudována naproti Starému děkanství, neboli proti pozůstatkům bývalého kostela sv. Vavřince, čímž se východní vstup vrátil do míst, kde býval za Přemyslovců. V tomto místě, kde bránu zachycuje Huberův pohled na Prahu z roku 1769 (např. KAŠIČKA/NECHVÁTAL 1985, obr. 52),²³ se slabá zeď rozšířila do síly 1,5 m a je možné, že v této síle běžela i dále směrem k bazilice sv. Petra a Pavla.

Malá Sadelerova rytina vyšehradské akropole nabízí na zaniklou východní bránu detailní pohled. Korunu zdi na ní zdobil v pravé (severní) části cyklus znaků zemí Českého království: markrabství dolnolužického, knížectví budyšínského, knížectví zhořeleckého, hrabství lucemburského a království českého (KAŠIČKA/NECHVÁTAL 1979, 114; VARADZIN 2015, 637–638). Z druhé pětičky znaků na jižní straně existoval již jen jeden, vyobrazený však jen v obrysu,²⁴ takže není jasné, které ze zemí zobrazených na dvou podobných cyklech na Staroměstské mostecké věži a na hradu Točnick (římské císařství, markrabství moravské, knížecí svídnické, knížectví vratislavské a knížectví niské) patřil (VARADZIN 2015, 638). Znaky jsou umístěny pod korunou zdi, která je zcela rovná, zatímco vpravo od nich (na sever), běžela řada čtyř stínek cimbuří, následována ruinou zdi, ve které je snad možné rozeznat kontury jednoho nebo dvou okenních otvorů. Dobře je patrné také okno umístěné původně přímo nad bránou. Stopy oken ve zdivu by mohly svědčit pro existenci komor po stranách průjezdu brány, snad na způsob brány Špičky. Rovná koruna zde snad měla nést hrázděné polopatro, vystřídané po straně ochozem s cimbuřím. Sadelerova veduta dále rozkresluje situaci před hradbou, kde se nacházel zídou chráněný bývalý příkop, v němž již v průběhu 16. století našly umístění menší obytné domy. Na vedutě bohužel chybí severovýchodní část akropole, kde by se jinak mohl objevit dvouvěžový objekt proti bazilice sv. Petra a Pavla, která je na rytině výrazně posunuta západním směrem.

Výjimečně detailně zachycená severní brána vyšehradské akropole může být pomůckou k jejímu datování, respektive k určení doby vzniku pásma znaků. Ty zde mohly vzniknout již v době Karla IV., stejně ovšem i za jeho syna Václava IV. Bližšímu datování nepomáhá to, že není možné přesně určit stáří prvního ze dvou dochovaných cyklů, který zdobí východní stranu Staroměstské mostecké věže, jenž zde mohl být osazen jak již za Karla IV., tak Václava IV.²⁵ Druhý cyklus z hradu Točnick pochází z 90. let 14. století, kdy byl celý hrad v jedné stavební etapě vystavěn králem Václavem IV. (ZÁRUBA 2014, 172–174 a 191–222). Ve stejném období se ovšem stavělo i na Vyšehradě, a to právě s cílem vylepšit jeho opevnění. V srpnu roku 1393 prodal Václav IV. lázebníkům Jírovi a Valentinovi lázeň pod vyšehradským hradem s tím, že dvě kopy grošů budou ročně odevzdávány na opravu hradu, který podle králových slov v některých částech hrozil zřícením (*castrum nostrum Wissegradense in partibus ruinam minantibus*).²⁶ Částka to byla malá, umožňující asi jen nejnutnější opravy, je však možné, že finančních zdrojů bylo více. Václavovy důvody ke zlepšení obranyschopnosti hradu jsou na pozadí událostí tohoto roku zjevné. Právě na jaře 1393 dlouhotrvající spor mezi nepříteli schopným králem a fanatickým arcibiskupem Janem z Jenštejna přerostl v nový konflikt, který skončil umučením generálního vikáře Jana z Pomuku. Byla to tato neslavná událost ve Václavově životě, která ho následně donutila ke kontrole pevnosti druhého z pražských hradů, kde by zřejmě v sousedství spřízněného vyšehradského probošta Václava Králíka z Buřenic hledal azyl v případě nutnosti opuštění Pražského hradu. Je tak pravděpodobné, že ve stejné době jako na Točnicku byl realizován erbovní cyklus českých zemí i nad východní vyšehradskou bránou akropole, která byla tehdy opravována nebo zcela znovu vystavěna.

zobrazenou jako intaktně stojící stavba o trojici sedlových střech. K výpovědní hodnotě veduty je tak nutné přistupovat kriticky.

23 Josef Daniel Huber (kolem 1730–1788), 1769: Ortografický plán Prahy v kavalírní perspektivě (Wahre Laage Der Königlichen Haupt und Residentz Statt Prag). Perokresba, 223 × 236 cm (originál uložen: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. K II 92; kopie uložena: Archiv hl. města Prahy, Sběrka fotografií, sign. X 18318).

24 V analýze znakové galerie (VARADZIN 2015, 637–638) je tento znak přehlédnut.

25 K datování cyklu naposledy ADAMOŤ/LOJEK 2012.

26 Národní archiv Praha, fond Archiv kolegiální kapituly vyšehradské, Listiny (1088)–1879, listina č. 285, 30. srpna 1393. Viz též RBMV II, č. 44, s. 20; TOMEK 1872, 180.

Obr. 15. Roelandt Savery, kolem 1610: Pohled na rotundu sv. Martina na Vyšehradě od severu. Perokresba, 184 × 311 mm (New York, © Pierpont Morgan Library & Museum, Sběrka kreseb a tisků, inv. č. s D. 17.8, pod názvem *Vesnický statek s okrouhlou věží u silnice vedoucí do vesnice*).

Předloženou analýzou je přínos Pieroniho plánu pro topografii Vyšehradu vyčerpán, stejně jako informace uchované o zaniklých stavbách na van Vianenově kresbě a Sadelerových grafikách. Analýzu podoby Vyšehradu ve středověku a v raném novověku lze však ještě rozšířit studiem dalších ikonografických pramenů, které zachycují odlehlejší partie hradu.

Královský Vyšehrad jako rozsáhlá zřícenina na kraji císařského města lákala v době Rudolfa II. dvorské umělce, aby zde hledali inspiraci pro své práce. Byli to zejména holandští mistři jako zmíněný Paulus van Vianen, kteří záměrně vyhledávali zapadlá zákoutí města, kde rozpadající se domy samovolně vytvářely neopakovatelné kompozice. Jeden z důvodů jejich hledání bylo zobrazení Prahy jako místa s patinou dávné historie, kterou už rozrušil zub času. Srovnávali ho s městem, kde právě monumentální zříceniny připomínaly jeho největší slávu, s Římem. Malý Sadelerův pohled na vyšehradskou akropoli byl tak připojen do alba obrazů převážně římských antických ruin, vydaného v Praze roku 1606 podle staršího díla francouzského architekta a grafika Étienne Dupéraca (1520–1604) *I vestigi dell'antichità di Roma: Raccolti et ritratti in prospettiva*, vydaného v Římě roku 1575 (LIMOUZE 1997, 113–114). Aktivní v hledání „staré Prahy“ byl také další prominentní kreslíř císařského dvora, rovněž Holanďan, Roelandt Savery (*1576/78 Kortrijk – †1639 Utrecht). Ten motivy nasbírané procházkami Prahou následně využil pro obrazy, často v podobě koláže složené z různých míst.²⁷ Jednou z takovýchto lokalit, která se v jeho díle často opakovala, se stalo okolí starobylé rotundy sv. Martina na Vyšehradě. Savery si mohl vybrat i jiné pražské rotundy, například sv. Kříže na Starém Městě, nicméně byla to vyšehradská svatyně, tehdy známá přívlastkem „pohanská“,²⁸ která jistě pro svou polohu na starobylém, v ruinu proměněném Vyšehradě pronikla do jeho prací a také do děl jeho soucontníků.

Rotundu, situovanou ve východní části hradu, nakreslil Savery patrně vícekrát, dostupná je nyní jen jeho kresba z doby kolem roku 1610, chovaná v Pierpont Morgan Library & Museum v New Yorku (obr. 15).²⁹ Svatyně je na ní zachycena od severovýchodu, a to v intaktní románské podobě.³⁰ To je cenné proto, že se dnes na kostele i navzdory relativně dobrému stavu nedochovaly

27 K pražským motivům Saveryho díla SPICER 2010.

28 Viz například letopiseckou zprávu z roku 1523 (PORÁK/KAŠPAR 1980, 444).

29 Identická kresba, jejíž uložení není dnes známé, byla v roce 1952 prodána ve Stuttgartu (SPICER–DURHAM 1979, 692, č. Q 3 F 239).

30 K rotundě sv. Martina podrobně NECHVÁTAL ET AL. 2009, 22–152.

žádné původní otvory (obr. 16). Savery tak prezentuje stěny rotundy, které zřejmě nebyly omítané, prolomené pod římsou lodi a apsidy úzkými, půlkruhově zakončenými okny, jejichž špalety byly na rozdíl od běžného zdiva vytvarovány z větších, pravidelně tesaných kvádrů. Pozoruhodné přitom je, že severní a západní okno lodě zachytil velmi blízko u sebe. V zakreslení původního románského portálu, který byl na západní straně, mu bohužel zabránily stavby v této části ke kostelu přiléhající. Římsu lodi podle jeho kresby tvořily zřejmě jen vysunuté kamenné desky, stejně jako v případě apsidy, kde ovšem kryly pás obloučkového vlysu, na lodi chybějícího. Novorománská oprava svatyně z roku 1878 provedená architektem Antonínem Baumem tedy v tomto ohledu citla původní vzhled – a to se týkalo i členění apsidy lizénami, které na lodi také chyběly. Střecha válcové lodi, zdá se, měla kupolovitý tvar a byla snad tvořena kamennými deskami. Její skutečný profil mohl být však skryt vegetací, která střechu lodi stejně jako apsidy tehdy z velké části pokrývala. Navzdory tomu, že kaple měla před Baumovou úpravou dochovanou lucernu se sdruženými okny, dělenými kamenným sloupkem, Savery tento technický detail nezaznamenal a zakreslil všechna okénka stejným způsobem bez dělení sloupky. Zajímavým detailem kresby jsou nakonec dvě kola od vozu, osazená do stěny lodě, tedy motiv, který se objevil také u sousedního domu.

Podáním okolí rotundy je Saveryho pohled rovněž cenný. Dokumentuje totiž dnes již zaniklou komunikaci vedoucí úvozem po východní straně svatyně, těsně míjející apsidu a mířící dále k východní bráně Špička, která již není zakreslena. Místo ní však po levé straně v pozadí stojí kostelík s věží, otevřenou ve zvonicevém patře. Tato stavba tam však nikdy nestála a jde tak o Saveryho fantazii, kterou při komponování svých kreseb, stejně jako jeho kolegové na císařském dvoře, často používal. Ve svých dílech, i takových, která se zdají být provedena výhradně v plenéru, dokázal Savery zkombinovat více motivů, z nichž některé nemusejí být ani přenesené z jiného místa, ale zcela smyšlené.

Tak například na své kresbě Pražského hradu z Jeleního příkopu, která je cenným svědectvím o podobě severní strany hradu, přeměnil Brusnici na mocný tok s vodopádem a na protější stranu příkopu umístil dramatickou skalní scenerii, vrcholící románskou stavbou s lucernou, patrně inspirovanou právě vyšehradskou rotundou (SPICER 2010, 98, 101, obr. 11 na straně 100). Kostel s věží v pozadí newyorské kresby rotundy sv. Martina tak mohl být převzat z kteréhokoli jiného koutu Prahy, spíše však měl svou v Čechách cizorodou architekturou evokovat atmosféru italských měst, pravděpodobně ve stejném duchu jako Sadelerovo za-

řazení Vyšehradu mezi ruiny antického Říma. Pokud takto rozkryjeme způsob Saveryho kombinované tvorby, nesníží to nijak věrohodnost a hodnotu jeho dokumentačního díla, které je ovšem třeba oddělit od částí přidaných.

Do reálného světa zapadlé části Prahy, kterou Vyšehrad tehdy představoval, však patří bezpečně areál s domem připojeným od západu k rotundě. Je totiž dobře patrný na velkém Sadelerově prospektu z roku 1606, kde je ovšem dům, podle Saveryho kresby běžící ve směru sever–jih, pootočen delší stranou o něco málo k severu, aby byl lépe vidět (obr. 3: i). Jednopodlažní, patrně jen roubený dům byl na severu ukončen prkenným štítem s valbou. Do stěny bez oken, kolem níž vedla cesta ústící do branky v plotu na západní straně, bylo stejně jako do kostela zasazeno kolo

Obr. 16. Bedřich Havránek, před rokem 1841: Rotunda sv. Martina se zazděnou Leopoldovou bránou. Kresba tužkou (Muzeum hlavního města Prahy, inv. č. 24788; převzato z KAŠIČKA/NECHVÁTAL 1985, obr. 96).

Obr. 17. Roelandt Savery, kolem 1606: *Pokušení Krista na svahu hory s výhledem na Prahu*. 490 × 700 mm; umístění neznámé (převzato z DEBRABANDERE 1976, obr. 5).

od vozu – patrně jako magický ochranný prostředek. Dům s rotundou spojovala nízká stavba, za kterou se tyčila střecha dalšího obydlí, které asi také ještě patřilo k usedlosti (na Sadelerově panoramatu ovšem chybí). Dům, který stával samostatně, patřil do roku 1526 Janu Novákovi, který ho tehdy prodal hrnčíři Volfánkovi za 22 kop grošů českých (VACEK 1916, 123). Sousedil s kaplí, která byla dočasně kolem roku 1497 přeměněna na vězení (VACEK 1916, 114, 119). Tato chrámu nedůstojná konverze sice neměla patrně delšího trvání, světskému využití se však i nadále nevyhnula, protože – jak to dokládá Savery – se do ní vstupovalo z Novákova domu. Všechny stopy po domě nadobro zmizely v letech 1840–1841 při stavbě nové Tábořské silnice, míjející rotundu po západní straně, vedoucí přesně v místě jeho areálu.

Fakt, že Saveryho kresba rotundy sv. Martina nebyla dosud pro bádání o této starobylé pražské stavbě použita, je o to překvapivější, když si uvědomíme, kolikrát se obraz této svatyně zopakoval v četných rudolfínských dílech (SPICER-DURHAM 1979, 115).³¹ Kromě zmíněné kresby s vodopádem za Pražským hradem (až donedávna nicméně neznámé) je to zejména pozadí Saveryho obrazu z doby kolem roku 1606, nazývaného *Pokušení Krista na svahu hory s výhledem na Prahu*, dnes v neznámé soukromé sbírce (obr. 17; DEBRABANDERE 1976, obr. 5; SPICER-DURHAM 1979, 57, 98, 363; KAUFMANN 1988, 233, č. 19.12; SPICER 2010, 90–93). Tato malba představuje typický produkt Saveryho kolážové metody. Základem průhledu za skalnatou scenerií v popředí se stal pohled na Prahu od jihu – s Vyšehradem zabraným nezvykle také od této strany. V popředí průhledu pak autor do vltavské nivy vsadil několik obrazů, které si vypůjčil z procházek Prahou. Na skalnatém vrchu to je nejprve známá kompozice rotundy sv. Martina s přilehlým domkem a za ní dále pak věž hrádka na Zderazi.

Jiný holandský krajinář, který v Praze pracoval pro Rudolfa II., Pieter (Peeter) Stevens (asi * 1567 Mechelen? – † po 1624 Praha?), pak vytvořil podobným způsobem z vyšehradských motivů námět pro obraz *Noci (Nox)*, který jako grafik vydal v cyklu *Vier Tageszeiten* roku 1605 Hendrik Hondius st. (* 1573 Duffel – † po 1650 Haag; obr. 18). V širokém údolí řeky vlevo vystupuje vyšehradská skála s ruinami královského paláce s charakteristickou řadou velkých půlkruhových otvorů, zatímco na protější břeh osadil známé téma rotundy, zde jako na Saveryho kresbě v pohledu od severu, a přidal k ní skalnatý sráz, nad nímž se tyčí střep hradební věže, pravděpodobně té, která stála poblíž východního vstupu do akropole (obr. 3: v3; 4: v3).

³¹ Pohled na rotundu byl také použit jako podklad pro dva tisky chované ve vídeňské Albertině, které vytiskl Marco Sadeler (SPICER-DURHAM 1979, 740, Pr 8 a Pr 9).

Obr. 18. Hendrik Hondius st. podle Pietera Stevense, 1605: *Noc (Nox; z cyklu Vier Tageszeiten)*. Mědirytina, 230 × 330 mm (Viedeň, Albertina, inv. č. HB 57(3), fol. 131; skenováno z fotografie z roku 1997 ze sbírek Ústavu dějin umění AV ČR).

V tomto článku prezentovaný málo známý ikonografický materiál z počátku 17. století, stejně jako plán z doby kolem roku 1626, zásadně přispívá k poznání královského Vyšehradu v době před husitskými válkami. I když v 17. století jeho paláce a hradby ležely v ruinách, je z těchto dokladů možné vyčíst řadu informací o jejich podobě v době vlády Karla IV. a Václava IV. právě proto, že po demolici hradu v roce 1420 nebylo zbořeníště akropole až na nepodstatné výjimky dále upravováno. Vyobrazení, chovaná v různých světových i soukromých sbírkách, tak ukazují, kde lze k dějinám hradu hledat další cenné prameny, a je tak pravděpodobné, že se v budoucnu objeví ještě jiná díla z doby před přestavbou hradu na barokní pevnost, která mohou ukázat další, dnes jen tušené formy starého Vyšehradu. Zde prezentované materiály pak pomohly lépe pochopit již dobře známá a mnohokrát analyzovaná vyobrazení hradu, zejména oba pohledy Aegidia Sadelera, které jsou i nadále základním pramenem k vizualizaci kontur dějinami pozoruhodně tvarovaného místa, odkud kdysi kněžna Libuše věštila slávu krásného města Prahy a jehož samotnou slavnou dobu už dnes lze spatřit jen v tom nejslabším odlesku.

PRAMENY

NA KVŠ — Národní archiv Praha, fond Archiv kolegiální kapituly vyšehradské, Listiny (1088)–1879, listina č. 285, 30. srpna 1393. Václav IV., římský a český král, prodává Jírovi a Valentinovi, lazebníkům z Chlumu, lázeň pod vyšehradským hradem a kostelek za 25 kop grošů a se závazkem ročního platu 2 kop kostelu vyšehradskému k ruce děkana a svíc k svátku Božího Těla. Dostupné na <<http://monasterium.net/mom/CZ-NA/KVs/285/charter>> [vid. 2017-10-16].

IKONOGRAFICKÉ PRAMENY

Jan Kozel (Joannes Caper) / Michael Peterle z Annaberku, 1562: Prospekt Prahy PRAGA BOHEMIAE METROPOLIS ACCVRATISSIME EXPRESSA 1.5.6.2. Samostatný list, dřevorez. Originál vydán nákladem Jana Kozla a Michaela Peterleho, tiskař Jan Kozel. Uložení originálu: Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, č. 4858–A (600 × 1920, kolorovaný); Stockholm, Kungl. Biblioteket, sign. KoB De la Gardie I 125 (557 × 1695 mm). Fotolitografická reprodukce ve dvou velikostech nákladem pražské obce a tiskem Unie v roce 1904, uložena: Národní památkový ústav, generální ředitelství, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558.

Paulus van Vianen (kolem 1570 Utrecht – 1613 Praha), kolem 1604–1605: Pohled na vyšehradskou akropoli od severozápadu (Městská hradba s postavami). Lavírovaná perokresba, 128 × 238 mm. Uloženo: Budapešť, Szépművészeti Múzeum Budapest, Sbírka tisků a kreseb, inv. č. 1406.

- Hendrik Hondius st. (1573 Duffel – po 1650 Haag?) podle Pietera Stevense (asi 1567 Mechelen? – po 1624 Praha?), 1605: Noc (Nox; z cyklu Vier Tageszeiten). Mědirytina, 230 × 330 mm. Uloženo: Vídeň, Albertina, inv. č. HB 57(3), fol. 131.
- Philipp van den Bossche (doložený 1604–1615 v Praze a Augsburgu) / Johannes Wechter (kolem 1550 Norimberk – po 1606 Eichstätt) / Aegidius Sadeler (asi 1570 Antverpy – 1629 Praha), 1606: PRAGA. Velký prospekt Prahy, tzv. Sadelerův. Samostatný prospekt, devítidílný, mědirytina, lept, 474 × 3151 mm; autor kresby: Philipp van den Bossche, rytec: Johannes Wechter, vydavatel: Aegidius Sadeler. Uloženo: Národní galerie, inv. č. R 78 031–78 039; Archiv hl. města Prahy, Sbírka grafiky, sign. G 12–20, 26b. Novodobá reprodukce: Filip van den Bossche / Johann Wechter / Egidius Sadeler: Velký prospekt Prahy z roku 1606. 2 listy, tisk Severografia 5, Děčín, vydal Odeon, Praha 1973.
- Aegidius Sadeler (asi 1570 Antverpy – 1629 Praha), 1606: Ruderi del Castello Vissehrad. Součást (č. 50) alba Vestigi delle antichita di Roma, Tivoli, Pozzovolo et altri Ivochi ... stampati in Praga da Aegidio Sadeler scultore ... 1606 [Pragae] : Marco Sadeler excudit. Mědirytina, 138 × 259 (list 159 × 261). Uloženo v českých sbírkách: Muzeum hlavního města Prahy, inv. č. 12858; Národní muzeum, inv. č. 185210. Dostupné na <https://archive.org/details/gri_33125012609208>; <<https://hdl.handle.net/2027/gri.ark:/13960/t6q00n108>>; <<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/sadeler1660>> (reedice v Římě, asi 1660). [vid. 2017-10-13]
- Roelandt Savery (1576 Kortrijk – 1639 Utrecht), kolem 1606: Pokušení Krista na svahu hory s výhledem na Prahu. 490 × 700 mm; uložení neznámé.
- Roelandt Savery (1576 Kortrijk – 1639 Utrecht), kolem 1610: Pohled na rotundu sv. Martina na Vyšehradě od severu (Vesnický statek s okrouhlou věží u silnice vedoucí do vesnice). Perokresba, 184 × 311 mm. Uloženo: New York, Pierpont Morgan Library & Museum, Sbírka kreseb a tisků, inv. č. s D. 17.8. Dostupné na <<http://corsair.themorgan.org/cgi-bin/Pwebrecon.cgi?BBID=128403>> [vid. 2017-06-20].
- Giovanni Pieroni (1586 Florencie – 1654 Vídeň), asi 1626: Vyšehrad. Návrh opevnění (rozpracovaná varianta). Kolorovaná perokresba. Uloženo: Bologna, Biblioteca Universitaria di Bologna (BUB), Sbírka rukopisů, sign. MS. 935 C, nefoliováno.
- Anonym, první polovina 17. století (kolem roku 1648): Pohledová mapa Vyšehradu. Kolorovaná perokresba, 572 × 372 mm. Uloženo: Archiv hlavního města Prahy, inv. č. P-3276.
- Folpert van Ouden-Allen (1635 Utrecht – 1715 Vídeň), 1679: Praha. Perokresba, pravá třetina celku, 495 × 607 mm. Uloženo: Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek, Kartensammlung und Globenmuseum, sign. ALB Vues 11383; KAR0514411.
- Josef Daniel Huber (kolem 1730–1788), 1769: Ortografický plán Prahy v kavalírní perspektivě (Wahre Laage Der Königlichen Haupt und Residentz Statt Prag). Perokresba, 223 × 236 cm. Originál uložen: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. K II 92; kopie uložena: Archiv hl. města Prahy, Sbírka fotografií, sign. X 18318.
- Adalbert Hilscher, 1772: Vyšehrad, plán s návrhem oplocení zbrojnice. Uloženo: Vojenský ústřední archiv Praha, fond Sbírka plánů opevnění Praha (1680–1954), sign. I 5/8.
- Bedřich Havránek (1821 Praha – 1899 Praha), před rokem 1841: Rotunda sv. Martina se zazděnou Leopoldovou bránou. Kresba tužkou. Uloženo: Muzeum hlavního města Prahy, inv. č. 24788.

LITERATURA

- ADAMOVÁ/LOJEK 2012 — Karolína ADAMOVÁ / Antonín LOJEK: Erby na Staroměstské mostecké věži (braniborský nebo svídnický znak?). In: Královský Vyšehrad 4. Sborník příspěvků ze semináře 940 let Královské kolegiální kapituly sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Bořivoj Nechvátal (ed.), Praha 2012, 339–348.
- ANDERLE 2008 — Jan ANDERLE: Uspořádání bytů v některých velkých hradech doby Karla IV. In: Funkční a prostorové uspořádání budov (= Sborník 6). Olga Klapetková / Jan Veselý (eds), Praha 2008, 13–32.
- BENEŠOVSKÁ 1991 — Klára BENEŠOVSKÁ: Eliška Přemyslovna a Vyšehrad. Umění 39, 1991/3, 214–222.
- BENEŠOVSKÁ 2001 — Klára BENEŠOVSKÁ: Pramen ideální podoby kapitulního chrámu sv. Petra a Pavla. In: Královský Vyšehrad 2. Sborník příspěvků ke křesťanskému milénium a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla. Bořivoj Nechvátal (ed.), Praha–Kostelní Vydří 2001, 90–101.
- BLÁHOVÁ/HEŘMANSKÝ 1979 — Marie BLÁHOVÁ / František HEŘMANSKÝ (ed.): Vavřinec z Březové: Husitská kronika. Píseň o vítězství u Domažlic. Praha 1979.
- BOSSCHE/WECHTER/SADELER 1973 — Filip van den BOSSCHE / Johann WECHTER / Egidius SADELER: Velký prospekt Prahy z roku 1606. 2 listy. Praha 1973.
- DEBRABANDERE 1976 — Paul DEBRABANDERE (ed.): Herdenking Roeland Savery: tentoonstelling. Kortrijk: Stedelijk Museum voor schone kunsten. Katalog výstavy. Kortrijk 1976, 1977.
- DURDÍK 2008 — Tomáš DURDÍK: Obytné jednotky v palácích hradů Přemysla Otakara II. In: Funkční a prostorové uspořádání budov (= Sborník 6). Olga Klapetková / Jan Veselý (eds), Praha 2008, 5–12.
- FIDLER 2015 — Petr FIDLER: Císařský architekt a pevnostní stavitel Giovanni Pieroni. „Dottore Giovanni Pieroni Architetto e Matematico“. Opuscula historiae atrium 64, Supplementum, Brno 2015, 2–60.
- FRB IV/4 — Josef EMLER (ed.): Kronika Beneše z Weitmile – Cronicon Benessii de Weitmil. (= Fontes Rerum Bohemicarum IV). Praha 1884, 457–548.

- FUČÍKOVÁ 1986 — Eliška FUČÍKOVÁ: Rudolfská kresba. Praha 1986.
- GERSZI 1982 — Teréz GERSZI: Paulus van Vianen. Handzeichnungen. Hanau 1982.
- HLUBINKA 1948 — Rudolf HLUBINKA: Středověké domy a opevnění Nového Města a Vyšehradu. Zprávy památkové péče 8, 1948, 63–82.
- CHUDÁREK 2006 — Zdeněk CHUDÁREK: Příspěvek k poznání stavebních dějin věží na hradě Karlštejně v době Karla IV. In: Schodištní cykly velké věže hradu Karlštejna. Stav po restaurování. (= Průzkumy památek 13 – příloha). Zuzana Všecká (ed.), Praha 2006, 106–138.
- CHUDÁREK 2010 — Zdeněk CHUDÁREK: Stavební dějiny a funkční proměny hradu Karlštejna ve 14. století. In: Petr Bareš a kol., Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře. Praha 2010, 128–138.
- KAŠIČKA/NECHVÁTAL 1974 — František KAŠIČKA / Bořivoj NECHVÁTAL: Jižní opevnění Vyšehradu ve středověku. Památková péče 34, 1974/1, 42–52.
- KAŠIČKA/NECHVÁTAL 1979 — František KAŠIČKA / Bořivoj NECHVÁTAL: Vyšehrad a Karel IV. Staletá Praha 12, 1979, 103–125.
- KAŠIČKA/NECHVÁTAL 1984 — František KAŠIČKA / Bořivoj NECHVÁTAL: Vyšehrad v době husitské. Staletá Praha 14, 1984, 121–140.
- KAŠIČKA/NECHVÁTAL 1985 — František KAŠIČKA / Bořivoj NECHVÁTAL: Vyšehrad pohledem věků. Praha 1985.
- KAUFMANN 1988 — Thomas DaCosta KAUFMANN: The School of Prague: Painting at the Court of Rudolf II. Chicago-London 1988.
- KRČÁLOVÁ 1988 — Jarmila KRČÁLOVÁ: Giovanni Pieroni – architekt? Umění 36, 1988/6, 511–542.
- LIMOUZE 1997 — Dorothy LIMOUZE: hesla grafických listů Aegidia Sadelera z alba Vestigi delle antichità di Roma, Tivoli, Pozzovo et altri Ivochi. In: Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy. Katalog výstavených exponátů. Eliška Fučíková / James M. Bradburne / Beket Bukovinská / Jaroslava Hausenblasová / Lubomír Konečný / Ivan P. Muchka / Michal Šroněk (eds), Praha 1997, 113–114.
- LINKA 2013 — Jan LINKA (ed.): Václav Hájek z Libočan, Kronika česká. Praha 2013.
- LIVA 1953 — Václav LIVA (ed.): Praměny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu militare Archivu ministerstva vnitra ČSR v Praze IV: 1626–1635. Praha 1953.
- MOUCHA/NECHVÁTAL/VARADZIN ET AL. 2015 — Václav MOUCHA / Bořivoj NECHVÁTAL / Ladislav VARADZIN ET AL.: Vyšehrad. Knižecí a královská akropole. Svědectví archeologie. Praha 2015.
- NECHVÁTAL 1973 — Bořivoj NECHVÁTAL: Nález neznámé pohledové mapy Vyšehradu. Pražský sborník historický 8, 1973, 89–92.
- NECHVÁTAL 2004 — Bořivoj NECHVÁTAL: Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum. Praha 2004.
- NECHVÁTAL ET AL. 2009 — Bořivoj NECHVÁTAL ET AL.: Rotunda sv. Martina a bazilika sv. Vavřince na Vyšehradě. Archeologický výzkum. Praha 2009.
- PORÁK/KAŠPAR 1980 — Jaroslav PORÁK / Jaroslav KAŠPAR (eds): Ze starých letopisů českých. Praha 1980.
- RADOVÁ ŠTIKOVÁ/ŠKABRADA 1991 — Milada RADOVÁ ŠTIKOVÁ / Jiří ŠKABRADA: Příspěvky k poznání středověkého stavitelství. Praha 1991.
- RAZÍM 2003 — Vladislav RAZÍM: Dolní palác hradu Žebráku. Několik poznámek k problematice dřevem zateplených prostor českých hradů. Průzkumy památek 10, 2003/2, 63–85.
- RAZÍM/RAZÍM 2001 — Vladislav RAZÍM / Daniel RAZÍM: Městské opevnění na Petříně. In: Jan Zavřel a kol., Pražský vrch Petřín. Praha–Litomyšl 2001, 133–143.
- RBMV II — Vladimír VAVŘÍNEK (ed.): Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV (1378 dec. – 1419 aug. 16) Pars II. Fontes archivii capituli ecclesiae Wissegradensis. Praha 1968.
- SADELER 1606 — Aegidius SADELER: Vestigi delle antichità di Roma, Tivoli, Pozzovo et altri Ivochi ... stampati in Praga da Agidio Sadeler scultore ... 1606 [Pragae] : Marco Sadeler excudit.
- SOMMER 1988 — Jan SOMMER: Ke stavebním proměnám kostela sv. Petra a Pavla na Vyšehradě a kostela sv. Františka Serafinského na Starém Městě. Staletá Praha 18, 1988, 63–70.
- SOUKUPOVÁ 1998 — Helena SOUKUPOVÁ: K problematice Vyšehradu. Průzkumy památek 12, 2005/2, 3–54.
- SPICER 2010 — Joaneath SPICER: Kresby Prahy Roelandta Saveryho = Roelandt Savery's Drawings of Prague. In: Roelandt Savery. Malíř ve službách Rudolfa II. = Roelandt Savery. A Painter in the Services of Emperor Rudolf II. Olga Kotková (ed.), Praha 2010, 85–101.
- SPICER-DURHAM 1979 — Joaneath SPICER-DURHAM: The Drawings of Roelandt Savery. Dissertation, Yale University. New Haven 1979.
- TOMEK 1872 — Václav Vladivoj TOMEK: Základy starého místopisu Pražského III., IV., V. Malá Strana, Hrad Pražský a Hradčany, Vyšehrad. Praha 1872.
- ULIČNÝ 2017 — Petr ULIČNÝ: Giovanni Pieroni. In: Petr Uliční a kol., Architektura Albrechta z Valdštejna. Italská stavební kultura v Čechách v letech 1600–1635. Praha 2017, 1128–1165.
- VACEK 1916 — František VACEK: Královský Vyšehrad v 15. a 16. století. Sborník Historického kroužku 17, 1916, 113–132 a 161–177.
- VARADZIN 2015 — Ladislav VARADZIN: kapitoly Zahloubené objekty, 201–228; Stavební relikt, 229–278; Nakupeňiny stavebního materiálu, 279–285; Ostatní movité artefakty, 357–390; Akropole v raném středověku,

- 569–619; Palácový okrsek Karla IV., 621–649. In: Václav Moucha / Bořivoj Nechvátal / Ladislav Varadzin a kol.: Vyšehrad. Knižecí a královská akropole. Svědectví archeologie. Praha 2015.
- VLČEK/HAVLOVÁ 1998 — Pavel VLČEK / Ester HAVLOVÁ: Praha 1610–1700. Kapitoly o architektuře raného baroka. Praha 1998.
- WIRTH 1932 — Zdeněk WIRTH: Praha v obraze pěti století. Praha 1932.
- ZÁRUBA 2014 — František ZÁRUBA: Hrad Václava IV. Od nedobytného útočiště k pohodlné reprezentaci. Praha 2014.

SUMMARY

Vyšehrad, the iconic site of Bohemian history and the second royal castle in the seat city of the Bohemian dukes and kings, is constantly intensively researched. The archaeologists Bořivoj Nechvátal, Václav Moucha and Ladislav Varadzin with a collective of authors published in 2004–2015 a monumental trilogy of the entire archaeological excavations and building history surveys in the area of this national cultural monument, which included analysis of the archive documentation and iconography. Despite that, new sources for studying the topography, architecture and building history of Vyšehrad occur and no doubt will occur in the future. An outstandingly valuable source is a plan for proposed fortification at Vyšehrad by the Florentine architect and military engineer Giovanni Pieroni, who was entrusted with this task by emperor Ferdinand II, possibly in 1626. The plan is deposited in a file of the three convolutes of Pieroni's correspondence, drawings and treatises in the University library in Bologna. His survey of the castle and the detailed depiction, especially of the area of the ruined former royal acropolis, is of fundamental importance since it captured Vyšehrad with its ruined constructions prior to its Baroque redevelopment from a castle to a fort. Archaeological excavations could not reveal many parts identified on the plan by Pieroni and other iconographic sources, mainly views by the Dutch artists, who worked in Prague at the court of Rudolph II, Roelandt Savery and Paul van Vianen. The drawing by Savery, archived in The Pierpont Morgan Library & Museum in New York, depicted an ancient rotunda of St. Martin, which Savery later often inserted into his paintings and which became a graphic proposal published by Hendrik Hondie the Elder after Pieter Stevens on the Night theme. A very valuable drawing by Vianne, deposited in The Szépművészeti museum in Budapest, depicted the ruins of the third royal palace on the acropolis and of an unknown building with two towers, standing on the north side of the acropolis opposite to the church of St. Petr and Paul. These views helped the interpretation of the known iconographic sources, mainly the two prospects by Sadeler from 1606, and showed the royal acropolis in much more detail. New information of the layout of the acropolis, of the remains of palaces, walls and gates allows a reconstruction of the castle in the period of Charles IV and Wenceslas IV, during an extensive redevelopment. The views of the period give evidence of a gate on the east side of the acropolis at the very edge of the castle close to the outer ramparts, decorated by a strip of the coats of arms of the Bohemian Lands, similar to the one, which Wenceslaus IV got installed at his Točnick castle in the 1390s. The gate remains might have survived in the bank of the Baroque fort. The two towered building on the other hand at the north side of the acropolis could have been constructed also as a gate, a representative entry into St. Peter's basilica replacing an earlier road with a Romanesque bridge, but has never been used as a gate. Possibly originally only a single tower stood here as a refuge. Archaeological excavation on this site of the Baroque armoury was not extensive enough; further information may be expected in the future. Among the four palace buildings on the acropolis the third one is of specific interest, being built in the period of Charles IV around 1350 as a substitution for an earlier Přemyslid dynasty palace, modified during the reign of Wenceslaus IV. On its first floor there used to be a timber chamber, identified by a large arch in the southern wall, depicted on the view from around 1600. The same floor contained a living room with rectangular windows and a room on the east, enlightened by windows with semi-circular arches, probably a chapel, with an oriel window facing the courtyard.

Drawings deposited in various collections, worldwide and private, show where to look for further valuable evidence of the castle history in the future, with the possibility of finding other documents from the period prior to the castle Baroque modification into a fort, which may provide further, so far only suspected forms of the early Vyšehrad.

Fig. 1. Giovanni Pieroni, about 1626: Vyšehrad. Fortification proposal (elaborated version). Coloured pen-and-ink drawing (deposited in: Bologna, © Biblioteca Universitaria di Bologna, Collection of manuscripts, sign. MS. 935 C, not foliated; photo G. Roncaglia, 2013).

Fig. 2. Giovanni Pieroni, around 1626: Vyšehrad. Fortification proposal (elaborated version). Detail with the acropolis. Legend: **p1–p4** – palace buildings; **o5** – fifth building on the acropolis; **e** – angled wall towards the gate; **f** – northern rampart of the acropolis; **v2** – tower; **b** – eastern gate to the acropolis; **g** – garden (deposited in: Bologna, © Biblioteca Universitaria di Bologna, Collection of manuscripts, sign. MS. 935 C, not foliated; photo G. Roncaglia, 2013, adjusted and depicted by P. Uličný, 2017).

Fig. 3. Philipp van den Bossche / Johannes Wechter / Aegidius Sadeler, 1606: PRAGA. So called Sadeler's Large Prospect of Prague – section: Vyšehrad. Copper engraving, etching, part 9. Legend: 117–121 – from the original 1606. **117** – chapter church of St. Peter and Paula; **118** – church of the Beheading of the John the Baptist (originally of St. Cross); **119** – rotunda of St. Martin; **120** – Apex gate; **121** – acropolis; **a** – tower; **d** – tower by the gate to Podskalí; **v1, v3** – towers; **w** – position site for the drawing by Paul van Vianen (fig. 8); **c** – track to Podskalí; **e** – angled wall to the gate; **f** – northern rampart of the acropolis; **o5** – tower like structure, northern gate?; **b** – eastern gate to the acropolis; **g** – enclosed garden; **p2, p3** – ruins of the palaces; **n**

– north eastern corner of the third palace; **i** – house by the rotunda of St. Martin; **j** – outer wall (scanned from the reproduction BOSSCHE/WECHTER/SADELER 1973; editing by author, graphic depiction S. Babušková, 2017).

Fig. 4. Aegidius Sadeler, 1606: *Ruderi del Castello Vissehrad*. Part (nr. 50) of the album *Vestigi delle antichità di Roma, Tivoli, Pozzvollo et altri Ivochi*. Legend: **p1–p4** – palaces; **v1, v3** – towers; **b** – eastern gate; **f** – north wall of the acropolis; **pp** – church of St. Peter and Paul; **j** – outer rampart of the castle (copied from SADELER 1606; editing by author, graphic depiction S. Babušková, 2017).

Fig. 5. Jan Kozel (Joannes Caper) / Michael Peterle from Annaberg, 1562: *PRAGA BOHEMIAE METROPOLIS ACCVRATISSIME EXPRESSA 1.5.6.2*. Vyšehrad, section from a prospect of Prague. Wood block (scanned from a black and white reprint from 1904, archived in: National Heritage Institute, general directory, collection of plans, nr. PPOP 994-5-4558).

Fig. 6. Adalbert Hilscher, 1772: Vyšehrad, plan with a proposal of the armoury fencing (Military central archive Prague, fond Collection of fortification plans Prague (1680–1954), sign. I 5/8; reprophoto P. Uličný, 2015).

Fig. 7. Folpert van Ouden-Allen, 1679: Prague. Detail of Vyšehrad from the Prague panorama. Pen-and-ink drawing, right third of the complex (Wien © Österreichische Nationalbibliothek, Kartensammlung und Globenmuseum, sign. ALB Vues 11383; KAR0514411).

Fig. 8. Paulus van Vianen, about 1604–1605 (1610): View of the Vyšehrad acropolis from the north west (Town rampart with people). Pen-and-ink drawing, 128 × 238 mm (Budapest, Szépművészeti Múzeum Budapest, Collection of prints and drawings, inv. nr. 1406).

Fig. 9. Paulus van Vianen, about 1604–1605 (1610): View of the Vyšehrad acropolis from the north west. **A** – detail of a tower like building in the north part of the acropolis; **B** – detail of the third royal palace (Budapest, Szépművészeti Múzeum Budapest, Collection of prints and drawings, inv. nr. 1406).

Fig. 10. Prague, Vyšehrad, royal acropolis. Reconstruction of the Vyšehrad appearance before 1420. **Ochre** additions and corrections after the plan by Pieroni from about 1626 and after iconography from about 1600. Legend: **v1, v2, v3** – towers; **pp** – chapter church of St. Peter and Paul; **v** – basilica of St. Lawrence; **p1–p4** – palaces; **o5** – tower like structure, northern gate?; **b** – eastern gate; **f** – north wall of the acropolis; **g** – separated areas, later garden with houses; **j** – outer rampart of the castle. (Into the original copied from MOUCHA/NECHVÁTAL/VARADZIN ET AL. 2015, plan nr. 3 supplements, additions drawn and edited by P. Uličný, 2017.)

Fig. 11. Brno-city, No 278, Zelný trh 7. Detail of a niche of a thermally insulated room on the ground floor on the outer side of the façade of a Gothic burgher house, probably built in the 2nd half of the 14th century, from bricks and blocks (photo H. Winklerová, 2017).

Fig. 12. Prague-Old Town, No. 541, Karolínium. A niche of a thermally insulated room on the ground floor of a house incorporated today into the wing of Karolínium (photo A. Holasová, 2017).

Fig. 13. Prague, Vyšehrad, royal acropolis. Reconstructive sketch of the first floor of the second and third palace according to the iconography. Legend: **p1** – first palace; **p2** – second palace; **p3** – third palace; **v2** – tower (drawn by P. Uličný, 2017).

Fig. 14. Anonymous, the first half of the 17th century (about 1648): Prospect map of Vyšehrad. Detail: Vyšehrad, royal acropolis and chapter church. Coloured pen-and-ink drawing (Prague City Archives, inv. nr. P-3276).

Fig. 15. Roelandt Savery, about 1610: View of St. Martin's rotunda at Vyšehrad from the north. Pen-and-ink drawing, 184 × 311 mm (New York, © Pierpont Morgan Library & Museum, Collection of drawings and prints, inv. nr. s D. 17.8; original name A village farmstead with a circular tower by a road leading into the village).

Fig. 16. Bedřich Havránek, before 1841: Rotunda of St. Martin with the blocked Leopold's gate. Pen drawing (The City of Prague Museum, inv. nr. 24788; copied from KAŠIČKA/NECHVÁTAL 1985, fig. 96).

Fig. 17. Roelandt Savery, about 1606: Temptation of Christ on the slope of a hill with a view of Prague. 490 × 700 mm; unknown location (copied from DEBRABANDERE 1976, fig. 5).

Fig. 18. Hendrik Hondius the Elder after Pieter Stevens, 1605: Night (Nox; from the cycle *Vier Tageszeiten*). Copper engraving, 230 × 330 mm (Wien, Albertina, inv. nr. HB 57(3), fol. 131; scan of a photograph from 1997 from the collections of the Institute of art history AV ČR).

Translated by Linda and Patrick Foster

Ing. arch. Petr ULÍČNÝ
historik architektury
Ústav dějin umění AV ČR
pertulicny@seznam.cz